

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Volume: 3 Issue: 15

Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı

-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-

DİVAN ŞİİRİNDE VAKT-İ SEHER DAWN IN THE OTTOMAN DIVAN POETRY

Hüseyin GÜFTÂ*

Özet

Divan şiirinde *yıl, mevsim, ay, gün, akşam, gece, gündüz, sabah* ve *seher* gibi zaman bildiren unsurlar çok geniş bir şekilde kullanılmıştır. Bu unsurlar, bir işin veya oluşun içinde geçtiği, geçmekte olduğu veya geçeceği süreyi belirtmenin yanı sıra tabiat hâlini de ifade ederler. Bu makalede, hem zaman unsuru, hem de tabiat hâli olarak zikredilen *seher vaktinin* divan şiirinde hangi ilgililerle ve nasıl ele alındığı tespit edilmiş, kişilerin ve kişiliklerin seherdeki tutum ve davranışlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Zaman, Sabah, Seher.

Abstract

Such temporal concepts as *year, season, month, day, evening, night, daytime, morning* and *dawn* are widely used in the Ottoman Divan Poetry. These concepts express not only the time or process in which something happens, has happened or will happen but also the state of nature. This article studies dawn both as a temporal concept and natural state, and it explores how and in what respects it takes place in the Ottoman Divan Poetry and what attitudes poetic figures employ at dawn.

Key Words: Ottoman Divan Poetry, Time, Morning, Dawn.

Giriş

Divan şiirinde, *yıl, mevsim, ay, gün, akşam, gece, gündüz, sabah* ve *seher* gibi zaman bildiren unsurlarla, hem belli bir süre belirtilmiş, hem de gözleme dayalı olarak tabiat hâli dile getirilmiştir. Âşığın ayrılık ve hasretle geçen zamanını ifade etmek için de bu unsurlar kullanılmıştır. Bu unsurlarla, sevgilinin ilgisizliğinden dolayı, âşığın ayrılık ve hasret hâlinin ne kadar çok uzun sürdüğü, aradan günler, geceler, aylar, mevsimler ve yıllar geçtiği hâlde âşığın ayrılık hâlinin, ağlama, inleme, feryat ve figanınin devam ettiği ifade edilmiştir.

Divan şiirinde hem zaman unsuru, hem de tabiat hâli olarak çok geniş bir şekilde ele alınmış unsurlardan biri de *seherdir*. *Seher*, Arapça isimdir, çoğulu *eshâdır*¹. *Seher*,

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, hgufat@gmail.com

¹ Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ferit Devellioğlu, 5. baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 1982, s.278.

sözlüklerde, *tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit*²; *sabah açılmağa başladığı vakit*³; *sabahın güneş doğmadan önceki zamanı, tan ağartısı*⁴; *tan yeri açılmazdan evvelce olan vakit*⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Divan şiirinde zaman unsuru olarak seher, çok çeşitli ilgilerle *seher vakti, vakt-i seher, bir vakt-i seher, her vakt-i seher, beher vakt-i seher, seher demi, dem-i seher, hengâm-ı seher, seher-gâh/seher-geh, vakt-i seher-gâh, çın seher, seher, seherde, seherlerde, seherden, seherî, bir seher, her seher, her seher-geh/seher-gâh, beher seher, bu seher, ol seher* ve *tâ seher* gibi Türkçe ve Farsça kurallara göre yapılmış birçok şekille ifade edilmiştir. Tabiat hâli olarak seher ise, tan yeri ağarmadan biraz önceki vakitte tabiatla olup bitenler çeşitli tasavvurlarla, benzetme, mübâlağa, hayalî ve güzel sebeplerle dile getirilmiştir.

Bu makalede, seher vaktinin divan şiirinde hangi ilgilerle ve nasıl ele alındığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmadaki her unsura ve konuya seher vaktiyle ilgisi oranında ve bu ilginin divan şiirine yansımaları ölçüsünde yer verilmiştir. Divan şiirindeki seherle ilgili yansımalar, *din, tasavvuf ve ahlâk, cemiyet, kişiler ve kişilikler, tabiat, zaman, dört unsur, hayvanlar, bitkiler* ve *seher redifli şiirler* olmak üzere dokuz bölümde toplanmış ve incelenmiştir.

1. Din, Tasavvuf ve Ahlâk: Bu bölümde, seher vaktinin din, tasavvuf ve güzel ahlâk açısından faziletinin ne olduğu ve bu vaktin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ele alınmıştır.

Seher vaktinde göklerin kapısı açılır, rahmet yeli eser ve rızık dağıtılır⁶:

Her tanla Şeh cenâbına 'arz it niyâzı kim

Gökler kapısı açılır ey meh-likâ seher

Necâtî, D.67

Yatanların yatlı hâli hiç nesneye irmez eli

Seher eser rahmet yeli tanla seher vaktinde tur

Yunus Emre, D.II.102

Rûhî sabâh uykuda olanlar aç kalur

Rızkın virür 'ibâdına Mevlâ 'ale's-sabâh

Rûhî-i Bağdâdî, KERB.116

Seherde şifa kapısı açılır, dertlere derman erişir ve en zor meseleler hallolur:

Bîdâr olun ki derde irişür devâ seher

'Âdetdür açılır der-i dârü'ş-şifâ seher

Necâtî, D.66

Seher-geh ki fettâh-ı her müşkilât

Şeb-i tîreden mihre virdi necât

Cinânî, CK.162

2 Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.1115.

3 Kâmûs-ı Türkî, Şemseddîn Sâmî, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.711.

4 Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 7. baskı, Ankara 1983, c.II, s.1030.

5 Lügat-ı Nâcî, Muallim Nâcî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s.469.

6 Cinânî, CK.127; Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.82; Niyâzî-i Mısırî, D.192.

Seher, ibadet zamanıdır. Müezzin, dokunaklı sesiyle salâ verir, namaz kılınır. Seherde namaz, her şeyin başı ve niyaz ehlinin arkadaşıdır, seherde kişiyi uyanık tutar, gecenin karanlığında ona dost olur:

Fasl-ı bahâr bülbül okur şi'r-i gül redif

Vakt-i sabâh mukri ider hoş salâ seher

Necâtî, D.66

Cümleniün oldı ser-efrâzı namâz

Ki odur hem-dem-i erbâb-ı niyâz

Seherî h'âbdan eyler bîdâr

Şeb-i târ içre olur mûnis ü yâr

Nev'î-zâde Atâî, SE.42

Seher vaktinde yaşlı gözlerle Allah'a yalvarıp yakarılır, dua ve niyaz edilir. Seherde yapılan samimî dualar kabul olunur, açılan eller boş döndürülmez, gönüller tesellî bulur:

Bir seher hâke sürüp yüzümi giryân giryân

Dergeh-i Hakka teveccüh idüp itdüm efgân

Rûhî-i Bağdâdî, KERB.2

Şâhâ Necâti medhüni kıldı seher redif

K'olur karîb icâbete ekser du'â seher

Necâtî, D.69

Açdı seher sînesin buldı tesellî gönül

Oldı refû-kâr-ı dil çâk-i girîbân-ı subh

Mezâkî, D.309

Seher, zikrin en feyizli olduğu zamandır. Uykunun en tatlı olduğu bir vakitte yapılan zikir, Allah'ın katında diğer vakitlere göre daha faziletlidir. Seher vaktinde Allah'ı güzel isimleriyle zikretmek, canı güçlü kılacağı için⁷, can gözünü rahat uykusundan uyandırıp seher bülbülleriyle birlikte Mevlâ'yı zikretmelidir:

Seherde Sadreddîn zikrün idüp dir

Ki yâ Hannân ü yâ Mennân Hudâyâ

Sadrî, DET.26

Uyandur çeşm-i cânı h'âb-ı râhatdan seher-hîz ol

Çemen bülbülleriyle subh-dem zikr eyle Mevlâyı

Bâkî, D.36

Seherde tövbe ve istiğfar edilir. Geceleri az uyuyup seher vaktinde ibadet edenlerin, seherde Allah'ı zikredenlerin, dua ve niyazla Allah'tan bağışlanma dileyenlerin mekânı cennet olur⁸. Seherde uyumamalı ve tövbe seccadesinde Allah'a yönelmelidir:

7 Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.190.

8 Kur'ân, Âl-i İmrân, 3/15-17 (15. De ki: "Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır." Allah, kullarını hakkıyla görendir. 16-17. (Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı

Hamdülillâh ki yine şükre ser-âgâz itdük

Ele aldukça seher sübha-i istiğfârı

Mezâkî, D.235

“Ve bi'l-eshârihüm yestağfirûne”⁹

Bak istiğfâr eyle her seher-gâh

Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî, D.II.145

Yatma hengâm-ı seher bîdâr ol

Vakf-ı seccâde-i istiğfâr ol

Nâbî, HN.185

Seher, şükür zamanıdır. Allah'ı sabah ve akşam zikretmeli, verdiği nimetler için Allah'a şükretmelidir. Şükür, her vakit şeker misâli ağızda olmalı ve seher bülbülleriyle birlikte Allah'a binlerce kez şükretmelidir:

Dehânunda halkun misâl-i şeker

Gerekdür ki şükr ola şâm u seher

Cinânî, CK.49

Şâm u seher zâkir-i pür-hâlet ol

Subh u mesâ şâkir-i bî-minnet ol

Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.110

Kıl ey Bâkî seher bülbülleriyle

Hezârân hamd pâk ol Lâ-yezâle

Bâkî, D.382

Seher vaktinde uyuyan kişinin iki gözü pişmanlık uykusunda kalır. Seherde uyanık olanı ruhlar ziyaret eder. Seher vaktinde uyanık kalmalı, dua, münacat ve ibadet etmelidir:

Vakt-i seher kim gözünü h'âb ala

Nevm-i nedâmetde dü çeşmün kala

Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.82

Her kişi kim ola bîdâr-ı seher

Anı ervâh ziyâret eyler

Nev'î-zâde Atâî, SE.44

2. Cemiyet: Bu bölümde seher vaktiyle ilgileri ölçüsünde *edebî hikâye kahramanlarına ve sosyal hayata dair unsurlara yer verilmiştir.*

bağışla. Bizi ateş azabından koru” diyenler, sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir).

Kur'ân, Zâriyât, 51/15-18 (15-16. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyilik yapan kimselerdi. 17. Geceleri pek az uyurlardı. 18. Seherlerde bağışlama dilerlerdi).

9 Ve bi'l-eshârihüm yestağfirûn: Kur'ân, Zâriyât, 51/18 Seherlerde bağışlama dilerlerdi.

2.1. Edebî Hikâye Kahramanları: Seherle ilgileri oranında edebî hikâye kahramanlarından *Leylâ*, *Mecnûn* ve *Aşk*'tan bahsedilmiştir.

2.1.1. Leylâ: *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin kadın kahramanı ve divan şiirinde sevgili timsâlidir. Leylâ'nın seherle ilgisi, perişan hâlini seher vaktinde *ay*, *rüzgâr* ve *buluta* anlatması ve hâlini *Mecnûn*'a bildirmeleri konusunda onlardan yardım talep etmesine dayanır.

Leylâ, çok kötü bir hâlde olduğunu “ay”a söyler ve seher vaktine kadar perişanlıktan kurtulamadığını *Mecnûn*'a bildirmesini ister. Leylâ, daha sonra, seherde seher kuşu ötmeye başladığında, ömür sermayesinin tükendiğini, hayatının gölgesinin güneşe ulaştığını, gündüz ölüp gece dirildiğini ve gündüzünün geceye benzediğini ihtiva eden garip bir ağıt tutturur:

Hâl-i dilüm ana ‘arz eyle
Billâh nişe gördün ise söyle
Tâ vakt-i seher bu idi hâli
Teşvîşden olmaz idi hâlî
Mürg-i seherî çekende âvâz
Eylerdi bir özge nevha âğâz
K'ey vây tükendi mâye-i ‘ömr
Hurşîde irişdi sâye-i ‘ömr

.....

Fuzûlî, LM.218

Leylâ, hâlini “*rüzgâr*”a söz ederken, sonbahar gibi zayıf ve solgun olduğunu anlatır, yıldız gibi sehere kadar uyanık kaldığını, gün aydınlanıncaya kadar aşk ateşiyle inleyip sızladığını ve zamanını ağlayarak geçirdiğini söyler:

Eylerdi sabâya derdin ızhâr
K'ey bâd-ı sabâ dur imdi zinhâr

Hâlâ ki esîr-i dâm-ı derdem
Mânend-i hazân za‘îf ü zerdem

Şeb-tâ-seher ol büt-i semen-ber
Bîdâr kalup misâl-i ahter
Eylerdi bu sûziş ile şîven
Ol dem ki olurdu rûz rûşen

Fuzûlî, LM.220-222

Leylâ, “*bulut*”a ise “*Ey âhım ile sırdaş olan, gerçi başın göklere değıyor, ama sanma ki ben dertliden daha betersin, gök gürültüsü, şimşek ve yağmur göstererek benimle ayrılık günü hususunda yarışmaya kalkma. Seher vakti feryat kılıp âhımın alevini göklere yükselterek gözyaşı selini akıttığımda, ağlayıp inleyen bu zavallıyı gel de gör. Ey bulut, suyun her eksildiğinde denizlere yalvarıp durma, gel o suyu bu kan saçan gözümünden al, hatta ondan denizlere de bağışla. Ey bulut, bir an için bana vefa göster, sana işim düştü, bunu gör. Var,*

benim tarafımdan o gül yüzlü sevgiliye git, ağlayıp inle ve yârime benim dilimden de ki”¹⁰ diyerek, hâlini Mecnûn'a bildirmesi konusunda ondan yardım ister:

*Ebr ile tekellüm itdi âğâz
K'ey âhum ile hemîşe hem-râz
Ger başun ile göge yetersen
Sanma men-i zârdan betersen
'Arz eyleme ra'd ü berk u bârân
Bahs itme menümle rûz-ı hicrân
Feryâd kılup dem-i seher-gâh
Eflâke çekende şu'le-i âh
Seylâb-ı sirişk idende cârî
Gel gör men-i zâr u bî-karârı
Ey ebr her eksilende suyun
Deryâlara tökme âb-ı rûyun
Al suyu bu çeşm-i hûn-feşândan
Deryâlara hem bağışla andan
Ey ebr demî mana vefâ kıl
Düşdi sana hâcetüm revâ kıl
Var ol yüzi gül nigâre menden
Zâr ağla vü söyle yâre menden*

Fuzûlî, LM.230

2.1.2. Mecnûn: *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin erkek kahramanı ve divan şiirinde âşık timsâlidir. Divan şiirinde, seher vaktinde vahşi hayvanlarla gezmesi, babasının mezarı başında sehere kadar ağlaması ve seherde mezarına nur inmesi ilgileriyle konu edilmiştir.

Aşk derdi dolayısıyla çölü mekân tutan Mecnûn, seher vaktine kadar uyumaz, seherde vahşi hayvanlarla gezer, dolaşır:

*Bir gün seher ol mücâvir-i deşt
Eylendi gürûh-ı vahş ile geşt*

Fuzûlî, LM.270

Ayrılık esiri olan Mecnûn, babasının ölüm haberini alınca, mezarına koşar. Mezarı görünce üstünü başını paralar, tırnaklarıyla göğsünü parçalar. Mezarın başında matem tutup sehere kadar ağlar, âh ve figan eder:

*Şeb-tâ-seher ol esîr-i hicrân
Mâtem dutup itdi âh u efgân*

Fuzûlî, LM.366

10 Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn*, Haz. Muhammet Nur Doğan, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, s.231.

Seher vaktinde Mecnûn'un mezarına nur iner. Seherde dağa ışık verenin güneş ışınları olmadığı, Mecnûn'un mezarına nur indiği söylenerek güneşin doğuşu güzel bir sebeple izah edilir:

*Şu'â'-ı şems degüldür ziyâ viren dağa
Seherde nûr iner ey meh mezâr-ı Mecnûna*

Behiştî, D.473

2.1.3. Aşk: *Hüsn ü Aşk* mesnevisinin erkek kahramanı ve bu mesnevide seven, derviş veya manevî yolcu timsâlidir. Mesnevide, seherin aydınlığı Aşk'ın hâlini tasvir etmek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Aşk'ın hâli, “*O aslan ruhlı, ama bedeni hasta ve perişan Aşk, kalbini yakan gizli gizli âhlar çekerek birkaç gece zamanını hoş geçirdi. Mumunu kıvılcımlardan sakınıp, ışığını seherin fitilinden aldı. Yani sevgilisinin yüzünün hayali, gecesini sabaha konuk ederdi. Kederli düşünceler zincir gibi birbiri ardınca geldiğinde (sevgilisinin) saçlarını hayal ederdi. (Hüsn'ün) özlemının şarabı ile sarhoş olduğunda tatlı dudaklarını kapatır, susardı. Adı sanı gam denizine battığında da Hüsn'ün adını anarak sükûn bulur, ferahlardı. (Sanki) limon bahçesi, emelinin bağına kimyon vaat ederek aldatıyor, oyalıyordu. Sözüün kısası, kadri yüce olan Aşk, kavuşma ümidi ile gönlünü rahatlatıyordu*”¹¹ şeklinde tasvir edilmiştir:

*Evvel ise 'Aşk-ı bî-serencâm
Ol şîr-nihâd ü haste-endâm
Tenhâ yakup âh-ı sîne-sûzın
Birkaç gece hoş geçürdi rûzın
Kâfûrını sakınıp şererden
Nûr aldı fetîle-i seherden
Ya'nî ki hayâl-i rûy-ı cânân
Eylerdi şebîn sabâha mihmân
Efkâr-ı gam eylese teselsül
Gîsûsın iderdi hep tahayyül
Kıldıkca şarâb-ı şevkı ser-hôş
Lâ'l-i nemekin iderdi hâmûş
Oldıkca muhît-i gamda güm-nâm
Hüsn adın anup bulurdu ârâm
İtmişdi firîb va'd-ı kemmûn
Bâğ-ı emele riyâz-ı lîmûn
El-hâsıl olurdu 'Aşk-ı çâlâk
Ümmîd-i visâl ile ferah-nâk*

Şeyh Gâlib, HA.222-223

2.2. Sosyal Hayat: Bu bölümde, seher vakti ile eğlence hayatına dair unsurların divan şiirinde birlikte nasıl ele alındıkları işlenmiştir.

¹¹ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, Haz. Muhammet Nur Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s.223-224.

2.2.1. Eğlence Hayatı: *Rint*, *meyhane*, *pîr-i mugân*, *sâkî* ve *şarap* eğlence hayatının önemli birer unsurudur. Divan şiirinde rint âşık, şarap içip seherde sarhoş olan ve nara atan; meyhane, eğlence yeri ve rintlerin seherdeki durağı; pîr-i mugân, meyhaneyi çekip çeviren güngörmüş kişi; sâkî, meyhanede şarabı sunan; şarap ise meyhanede seherde vazgeçilmeyen içecek olarak ifade edilmiştir.

Meyhane, eğlence hayatının merkezidir, rintlerin durağıdır, şarabın içilip satıldığı yerdir. Rint âşık, her seher, saadet kapısı olarak gördüğü meyhaneye gelir, kadrinin yücelmesi için sabah akşam meyhanenin kapısını bekler:

Her vakt-i seher 'azm iderüz kûy-ı mugâna

Sadr-ı harem-i mey-gede ser-menzilimüzdür

Mezâkî, D.340

Sâkin-i hâk-i der-i mey-hâne yüz şâm ü seher

İrtifâ'-ı kadr için bâb-ı sa'âdet beklerüz

Fuzûlî, D.190

Rint, zevk ehlidir, eğlenceye düşkündür, şarabı yasaklayan kaba sofunun sözlerine itibar etmez¹². Dünyanın fânî ve ömrün kısa olduğunu düşünerek rindâne bir hayat sürer, mey ve ney ile geçireceği seher vakti için hoşgörü bekler:

Mey ü neyle seher demin hoş gör

Ki cihân bu bir iki üç demdür

Necâtî, D.180

Rint, yeme ve içmenin keyfine devamlı varmayı arzu ettiği için meclisin akşam ve sabah kurulu kalmasını, her seher mecliste şarkı söyleyenlerin sesinin arşa kadar çıkmasını ister:

Bezmimüz şâm u seher böyle müretteb tursun

Hisse-dâr-ı tarab-ı 'ayş-ı dem-â-dem olalum

Mezâkî, D.477

Çıksun firâz-ı 'arş-ı berîne beher seher

Sıyt u sadâ-yı nağme-serâyân-ı bezm-i mey

Mezâkî, D.544

Rint, mesttir, gamını gidermek için seherden içmeye başlar ve selâse-i gassâle ile yetinmez¹³, pîr-i mugânın himmetiyle sabah akşam şevkle ratl-ı girân¹⁴ çeker¹⁵. Sevgilinin şarap renkli dudağından ayrı iken meyhanelerde sabah ve akşam Câm-ı Cem çeker¹⁶. Sarhoş olunca narası feleğe kadar yükselir. Seherde şarap içip sarhoş olan rindin feryadını işiten sevgili, ona *Yine rindâne içmişsin seherden bülbül olmuşsun*, der¹⁷:

Benüm selâse-i gassâleden gamum yunmaz

12 Necâtî, D.368; Muhibbî, D.191; Şeyhülislâm Yahyâ, D.241.

13 *Selâse-i gassâle*, üç yıkayıcı demektir; içki içilirken ilk üç kadehe verilen addır (Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İskender Pala, 13. baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s.396).

14 *Ratl-ı girân*, büyük, ağır ve dolu kadehtir (Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, s.374).

15 *Mezâkî*, D.304.

16 *Câm-ı Cem*, Cem(Cemşid)'in, üzerinde yedi hat bulunan kadehidir (Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, s.83).

17 *Hayâlî*, D.222.

Seherden eylemesem nûş-ı cân beş on kâse

Hayâlî, D.277

Mey-gûn lebünden ayru Mesîhî-i haste-dil

Meyhânelerde şâm u seher Câm-ı Cem çeker

Mesîhî, D.175

Her seher-geh kurulup bezm-i cinân-sân-ı sabûh

Çıkar evc-i felege na're-i mestân-ı sabûh

Mezâkî, D.310

Rint, sâkînin ezel seherinde sunduğu şarabın baş ağrısını ebede kadar çeker. Nerede evvelki seher vaktindeki baş ağrıları, diyerek seherde içtiği şarabın tesiriyle meydana gelen baş ağrısını hasretle anar:

Ezel seher-gehi bir câm içürdi sâki-i vakt

Ebed günine degin cânımı humâr iderüm

Şeyhî, D.214

Kanı evvelki humâr-ı seherî

Çekilürdi nice baş ağrıları

Nev'î-zâde Atâî, SE.163

3. Kişiler ve Kişilikler: Bu bölümde, seher vakti ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgi kurulan *sevgili*, *âşık*, *rakîb*, *zâhid*, *şem'* ve *pervâne* gibi kişi ve kişiliklerden bahsedilmiştir.

3.1. Sevgili: Divan şiiri geleneğinin *sevilen* kişisidir; âşığın bakış açısıyla, güzel, nazlı, âşığın karşı ilgisiz ve merhametsiz olarak tanımlanmıştır. Divan şiirinde, seherin aydınlık ve parlak hâli sevgilinin güzelliği ve güzellik unsurları için benzetme unsuru olarak kullanılmış, sevgilinin, âşığın seherdeki âhına ilgisiz kaldığı belirtilmiştir.

Sevgili güzeldir, seherde amber kokulu dağınık saç ve nergis gibi mahmur gözleriyle Firdevs cennetinden gelmiş bir hurfye benzer. Ay yüzlü sevgili, seherde gül bahçesine gezintiye çıkınca, güneş onun güzelliğini seyretmek için gökyüzünün tepesine çıkar:

Mu'anber zülfini çözmüş seher nergislerin süzmüş

Sanasın bir hurî çıkmış gelür Firdevse bâğından

Ahmed Paşa, D.242

Ser-âverde olur bâm-ı felekden seyrine hurşîd

Seher-geh çıksa ol meh-tal'atüm geşt-i gülistâna

Neylî, D.168

Sabah, her seher, çerağını sevgilinin güzelliğinden yakarak aydınlanır. Güneş varken mumun ışık verememesi gibi, sevgilinin güzelliğinin aydınlığı varken de seher mumu ışık saçamaz:

Yakdı hüsnünden çerâğı her seher

Dikdi şem'-i şem'-dânı rûze subh

Karamanlı Aynî, D.370

*Belürmez hüsnüne karşı çerâğ-ı subh-dem nûrı
Ne denlü fer vire hurşîd öninde şem'-i kâfûrî*

Bâkî, D.400

Sevgilinin yüzü, seher gibi aydınlık, parlak ve beyazdır. Seherin aydınlığı, gecenin karanlığını yok ettiği gibi, sevgilinin aydınlık yüzü de gönüldeki siyah saçta dair karanlık fikirleri giderir. Dünyayı aydınlatan güneş, sevgilinin yüzünün parlaklığından az bir şey görecektir, bu parlaklığa oranla, eriyip sönmüş ve karanlık içinde kalmış bir seher mumu gibi olur:

*Yüzün gördükçe mahv olur gönülden zülfünün fikri
Nitekim görülür irdükde hengâm-ı seher zulmet*

Mesîhî, D.128

*Ziyâ göster yüzünden zerrece mihr-i cihân-tâba
Seher şem'i gibi anun cihân başına şâm olsun*

Behîştî, D.438

Sevgilinin yanağı, aydınlık ve parlaktır, seherdeki aydınlığın kaynağıdır. Sevgilinin yanağı, seher güneşinin yanağından daha parlaktır. Güneşin, seherde çıplak bir şekilde dağlara düşmesi, sevgilinin yanağının parlaklığını görünce delirmesinden kaynaklanır:

*'Ârızundan nîk-baht oldu seher
Buldı andan tâli'-i firûze subh*

Karamanlı Aynî, D.371

*Bana 'arz itmesiün mihr-i seher ruh
Degül haddün gibi ferhunde ferruh*

Bakî, D.120

*Şevk-ı 'izârun ile delirmişdür âftâb
'Uryân olup tekin mi düşer dağlara seher*

Necâfî, D.67

Sevgilinin alını, seher gibi aydınlık, sinesi ise seherin nur kaynağıdır. Sevgilinin mest gözü ile seher aydınlığındaki alnını vasfetmek, âşığa şarap neşesi verir. Gül yanaklı sevgilinin sinesi seherde nurun doğuş yeri gibi aydınlık ve parlaktır:

*Çeşm-i mestünle cebîniün seheri vasf itdüm
Mey kadar neş'e viriür âdeme her feyz-i sabâh*

Sâlim, D.388

*Vakt-i seher sînesin açsa o gül-ruh n'ola
Matla'ü'l-Envârdur çâk-i girîbân-ı subh*

Mezâkî, D.309

Sevgili, nazlı bir güzeldir; seherde uykudan uyanmayıp açılmayan taze bir goncaya benzer; âheste âheste nazlanarak yürüyüşüyle, seher yelinin önünde sürüklenen gül yaprağını andırır:

*H'âbdan kalkup seher-gâhî açılmaz nâzlıdur
Gülşenün benzer hemân bir gonca-i nev-hîzine
Şeyhülislâm Yahyâ, D.214*

*Nâz ile âheste âheste yürür ol şeh-süvâr
San nesîm-i subh ile gül-berg-i ra'nâdur gider
Nev'î, D.320*

Sevgili, nazlı bir zalimdir, nazlanmaya devam ederse âşğın gece vaktindeki figanını da, seherdeki âhını da bilemez. Sevgilinin çok nazlanması, âşğın seher vaktinde âh etmesine sebep olur. Âşğın seherde âh etmemesi için, sevgilinin çok nazlanmaması istenir:

*Dâd o zâlimden eger böyle kalursa nâzı
Ne figân-ı şeb ü ne âh-ı seher-gâh bilür
Nef'î, D.300*

*Nâzı çoğ itme ki itmeye 'âşık seherde âh
Ey gün yanaklı göklere çıkar kemerde âh
Necâtî, D.389*

Cefakâr sevgili, âşğın âh ve feryadından sakınmaz¹⁸. Âşık, seher vaktinde ettiği âhlar sevgiliye tesir etmeyince, insaf vermesi için onu Allah'a havale eder. Gam askerinin gönlüne baskın yapması üzerine seher vaktindeki âhlarından Allah'a sığınılmasını ister:

*Eser itmez n'idelüm âh-ı seher-gâh sana
Meger insâf vire dostum Allâh sana
Necâtî, D.151*

*Gam leşkeri irişdi şebihûn ider dile
Sultânum Allâh âh-ı seher-gâhdan meded
Necâtî, D.173*

3.2. Âşık: Divan şiiri geleneğinin *seven* kişisidir; vuslat uğruna sevgilinin her türlü cefasına tahammül eden, felek, zaman, baht ve ağıârın eziyetlerine göğüs geren bir dert ehlidir. Divan şiirinde âşık, hem geceleyin sehre kadar olan, hem de seherdeki tutum ve davranışlarıyla zikredilmiştir.

Seher, aşk hastası olup geceleyin uykusuz kalanların dört gözle bekledikleri vakittir. Aşk derdi olup da uzun geceyi bitiren seher vaktini dilemeyen âşık var mıdır?

*Ruh-ı yâri esîr-i zülf olan dil-besteler gözler
Gice bî-h'âb olup bîmâr olan dâ'im seher gözler
Şeyhülislâm Yahyâ, D.83*

*Ne 'âşık ola ki dîdâra olmaya müştâk
Cihânda var mı ki bîmâr ola seher dilemez
Necâtî, D.248*

18 Necâtî, D.252.

Âşık, aşıkında sadıktır; sevgilinin eşliğini sehre kadar beklese de, sevgilinin soğuk muamelesine maruz kalır, eşğin ve seherin soğuşundan üşür. Sevgilinin kapısında sehre kadar inleyerek uyanık kalmasına rağmen kendisine bir it kadar değer verilmediğine üzülür:

*Dün gice subh olunca eşigini bekledüm
Sovukluk itdi bir yana ol bir yana seher*

Hayâlî, D.31

*Âh kim olmadı kapunda bir itce rağbet
Giceler subha degin zâr ile bîdâr olana*

Necâtî, D.354

Âşığın ömrü, ayrılık ve hasretle geçer. Âşık, vuslatı sabah ve akşam Allah'tan dilerken, felek onu güzellerin şahı olan sevgiliden ayırır. Ayrılık zamanında yalnızdır, gece akıttığı gözyaşından ve seherdeki inlemesinden başka dostu yoktur, sehre kadar yalnızlık köşesinde tesellisi sevgilinin hayalidir:

*Kıldı ben bî-tâli'i devrân cüdâ sen şâhdan
Umar iken vaslını şâm u seher Allâhdan*

Necâtî, D.345

*Hem dem ü hem nefes-i 'âşık-ı şeydâ kim olur
Giry-e şâm u enîn-i seherinden gayrı*

Mezâkî, D.556

*Sen bî-haber hayâlin ile gûşelerde biz
Tâ subh olunca her gice 'ayş u dem eylerüz*

Nedîm, D.299

Âşık, ayrılık hâlindeyken geceleri uyumaz, sehre kadar yıldız sayar ve rahatı rüyasında göremez, bir anlık uyku âşığın can gözüne sürme olur. Sevgiliyi görmemesi, sevgilinin yüzünü sehre kadar hayal etmesi¹⁹, sevgilinin ağyar tarafından kucaklanması endişesi, aşk derdi ve elemnin çokluğu, âşığın gam yastığında sehre dek uyumamasına ve döne döne inlemesine sebep olur²⁰:

*Gice tâ subh olunca hicr ile encüm-şümârum ben
Hayâl-i h'âb-ı râhat dîdeme şeb-tâ-seher gelmez*

Mezâkî, D.409

*Ne mümkün düşde görmek râhatı şeb-tâ-seher şimdi
Bana bir lahza uyhu tûtiyâ-yı çeşm-i cân oldu*

Neylî, D.180

19 Nedîm, D.318.

20 Bâkî, D.387.

*Târ olur görmez isem çeşmüme sensiz 'âlem
Gice tâ subha dek ağlatdı beni derd ü elem
Fîkr ü gam cânuma kâr eyledi bilmem bilmem
Âh hercâyî koculdun mı ki ağyâre 'aceb*

Nedîm, D.240

Güzellerin sultanı olan sevgilide naz ve istiğnâ, âşıkta da âh ve feryat bitmez. Âşık, daima âh eder, ağlar ve inler. Sinesi yangın yeri, gözyaşı da umman hâlinde sevgiliyi arayan âşığın sabrı ve kararı kalmaz, uzun gecelerde sehre kadar âh ve figan eder²¹. Ayrılık karanlığına düşen âşığın seherde ettiği âh feleğe çıkar:

*Ey şeh-i hûbân ne sende nâz u istiğnâ biter
Ey meh-i tâbân ne bende âh u vâveylâ biter*

Antakyalı Âsaf, AŞYÂ.67

*Uzun uzun giceler tâ seher figân iderüm
Görünmemek bana ey mâh yâr şânı mudur*

Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.168

*Firkat şebine düşmüşüm ey mâh esirge
Çıkdı felege âh-ı seher-gâh esirge*

Necâtî, D.380

Âşığın seher vaktinde ettiği âh en tesirli olanıdır. Seherde samimiyetle yapılan duanın kabul edilmesi gibi, çaresiz âşığın âhı da bir ok gibi hedefine isabet eder. Mazlumun âhı yerde kalmadığı gibi, mazlum âşığın bedduası da tutar. Âşığın seherde ettiği âhlar feleğe dokunmakla kalmaz, birçok zalimin evini de yıkar:

*Ey meh felegün hurmenin od tutdı seher-gâh
Yâ yerde mi kalsa gerek idi benüm âhum*

Zâtî, D.II.407

*Yalnız çarha tokunmaz benüm âh-ı seherüm
Nice zâlimler evin âh-ı seher-gâh yıkar*

Âhî, D.93

Âşığın âhı, seher vaktinde ok gibi göklere çıkar, seherdeki âh oku feleğin siperinden geçer, gök kubbeyi deler²², yedi kat gökten geçer²³. Her gece sehre kadar âşığın âh çerağının parıltıları görünür²⁴, seherdeki âh ateşinin bir alevi güneşi bile aratmaz. Seherde gönlünün derinliklerinden gelen âhının parıltıları gecenin karanlığını aydınlatır, âhının ateşi felekleri tutuşturur²⁵, âhının siyah renkli dumanı âlemi kaplar²⁶:

21 Şeyhülislâm Yahyâ, D.159; Sezâyî-i Gülşenî, D.61.

22 Necâtî, D.319.

23 Necâtî, D.314.

24 Ahmed Paşa, D.185.

25 Necâtî, D.294.

26 Enverî, ÜDŞ.188.

‘Âşıkun nâvek-i âh-ı seheri
Siper-i çarhdan eyler güzeri

Mesîhî, D.296

*Kes mihriüni ey çarh güneşden sana her subh
Bir şu‘le yeter âteş-i âh-i seherümden*

Fuzûlî, D.236

*Her seher-geh od düşer eflâke âhumdan beniüm
Her gice ‘âlem dolar dūd-ı siyâhumdan beniüm*

Şeyhî, D.222

Âşık, âh ettikçe gözlerinden yaşlar dökülür²⁷, sehre kadar ağlar ve durmaksızın gözyaşı döker. Âşığın seherdeki âhı dünyayı harap edince²⁸, gözyaşı da dünyayı sele verir:

*Tâ seher eyler dü çeşmimde tedâfü‘ eşk ü h‘âb
Şâhid-i hâlim benim seyyâre-i eflâkdir*

Antakyalı Yahyâ Efendi, AYED.20

*Dehri bir âh-ı seher-gehleri berbâd eyler
‘Âlemi seyle virür gözleriniün yaşları*

Bâkî, D.400

3.3. Rakîb (Ağyâr): Divan şiirinde, âşığın karşısında yer alan kötü, çirkin ve zararlı bir engeldir. Divan şiirinde, seherde sevgiliye daha yakın olması ve âşığın âhına maruz kalmasıyla zikredilmiştir.

Rakip, sevgiliye vuslat yolunda âşığın önündeki en büyük engeldir. Âşığa oranla sevgiliye daha yakındır, her gece, sehre kadar sevgiliyle oturur ve eğlenir. Rakibin sevgiliye daha yakın olması âşığı kıskandırır, öfkelenir. Sevgilinin köyünde âşığın ağlama ve inlemesine engel olan rakip, âşığın seherdeki âhına maruz kaldığında ne yapacaktır?

Subh-dem her gice ağyâr ile ol yâr oturur

Dest-bâzî kılup ağyâr ile oynar oturur

Ahmed Paşa, D.169

*Her gice mâni‘ olur nâleme kûyunda rakîb
Göreyin kim okına uğraya âh-ı seheriün*

Mesîhî, D.199

3.4. Zâhid: Divan şiirinde, akli ve zâhir bilgiyi temsil eden, ilmin ve imanın kabağında kalan, vâkıf olmadığı konuda hüküm verip yasaklamaya başvuran, iç dünyasını bilmeden rint tabiatlı âşığa saldıran kaba sofudur. Divan şiirinde, seher vaktindeki zikri ile anılmıştır.

Zahit, seherde tesbih çekip Allah'ı zikretmekle meşgul olur:

27 Bâkî, D.446.

28 Bâkî, D.400.

*Zühhâda vird ü 'âşika mestâne na'reler
Buna cemâl-i yâr-i semen-ber ana seher*

Necâtî, D.66

3.5. Şem' ve Pervâne: Şem' mumdur, pervane ise geceleri ışığın çevresinde dönen küçük kelebeğdir. Divan şiirinde mum, genellikle ışık kaynağı olması, sehre kadar yanması ve vuslatına talip olan pervaneleri yakmasıyla, pervane ise mumun alevi etrafında dönmesi ve bu alevde yanmasıyla çeşitli tasavvurlarda ele alınmıştır.

Mum, ışık kaynağıdır, gece boyunca sehre dek yanar; sevgilinin yanağından ayrı kalmanın hasretiyle sehre kadar bir an bile gözünü yummaz:

*Nigâr şevkına bel bağladı meger kandîl
Ki yanar odlara her gice tâ seher kandîl*

Hamdullâh Hamdî, D.179

*Hecr-i ruhunla irteye çıkmayı yazdı şem'
Bir pâre yummadı gözün olunca tâ seher*

Necâtî, D.66

Mum, sehre kadar yanarak erir, seherde aydınlatmaz olur ve söner. Mumun bulunduğu meclis, geceleyin pervanelerle sıcacık iken, seher vaktine gelindiğinde ne meclisi süsleyen mum, ne de mumun vuslatına talip olan pervane kalır:

*Gitmiş ol şem'-i şeb-efrûz diyâr-i şâme
Seherî peyk-i sabâya virelüm bir nâme*

Neylî, D.170

*Gice pervânelerle bezmi germ-â-germ idi şem'ün
Seher bakdum ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne*

Şeyhülislâm Yahyâ, D.201

Mum, her gece pervaneleri yakarak canlarını alır²⁹. Pervaneleri birer birer yakan mum, başından başlayarak sehre kadar yana yana tükenir. Mumun, her akşam pervaneye ettikleri, sehre kadar bir bir başına gelir:

*Pervânesine şem' her ahşamın itdigin
Bir bir gele başına uş anı bula seher*

Necâtî, D.66

Pervane, âşık sembolüdür; pervanenin mum karşısındaki durumu sevgili karşısındaki âşığı temsil eder. Seher vaktinde, âşıklar gibi, pervanelerin de âhı yükselir. Gaflet uykusuna dalmış göz, ağlayan âşıkların hâlini bilemez. Yıldız seyrini, gözyaşının yıldız gibi dökülüşüne veya yıldızlara bakarak sevgiliyi düşünmeyi sehre kadar gözüne uyku girmeyenden sormalıdır. Aşk derdinden mum gibi yanıp tükenen âşığın hâlini seher yeli bilemez, âşığın hâlini ayrılık gecesinde sırdaşı olan mum ve pervaneden sormalıdır:

29 Muhibbî, D.605.

*Pervânelerin âh-ı seher-gâhı görünsün
Meclisde hele şem'-i şeb-ârâ turı tursun*

Nev'î, D.449

*Gözi yaşlıların hâlin ne bilsin merdüm-i gâfil
Kevâkib seyrini şeb-tâ-seher bîdâr olandan sor*

.....
Gamundan şem' tek yandum sabâdan sorma ahvâlüm

Bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor

Fuzûlî, D.171

4. Tabiat: Bu bölümde seher vaktiyle ilgisi dolayısıyla kozmik âleme dair unsurlardan *aydınlık-karanlık, güneş, ay, yıldız* ve *şafak* gibi unsurlara yer verilmiştir.

4.1. Aydınlık-Karanlık: Aydınlık, bir yeri aydınlatan güç, ışıktır; karanlık ise ışık olmama hâlidir. Aydınlık, huzur verir ve ferahlatır; karanlık ise örter, gizler, engeller ve iç karartır. Seher, hem karanlığın sonu, hem de aydınlığın başlangıcını kapsamakta ise de, divan şiirinde daha çok ışık ve aydınlık hâliyle, beyaz ve gümüş renklerle birlikte zikredilmiştir.

Seher, siyah-beyaz ve karanlık-aydınlık gibi zıt unsurları kapsayan bir zaman dilimi olsa da, siyaha ve karanlığa oranla, daha çok beyaz, ışık ve aydınlık hâliyle zikredilir³⁰:

*Fezâ-yı gülşenüm berg-i gülüm hârumdan ezûndur
Seher-gâhum ki nûrâniyyetüm târumdan ezûndur*

Nâbî, D.I.531

Hîleni hâyil idemezsin bana

Sihrüne mânend-i seher vir ziyâ

Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.155

Seher, karanlıktan aydınlığa geçiş vaktidir. Seherde karanlığın yok olup aydınlığın başlaması hâli, güneş (aydınlık), seherde, kılıcını çekince Habeş (karanlık) ordusu askerlerinin kaçtığı; devlet güneşinin baht maşrıkından karanlığı götürüp yerine seheri getirdiği; seherin beyazlar giyip memduhun (II. Bâyezîd) kapısına kul olmak için Şam'dan (Şam'dan; akşamdan) gelen bir asker olduğu ifadeleriyle dile getirilir:

*Seher-geh ki cünd-i diyâr-i Habeş
Gürz itdi çekdikde tîgin güneş*

Cinânî, CK.156

Devlet günü baht maşrıkından

Zulmet götürüp seher getürdi

Şeyhî, D.270

30 Necâtî, D.68.

*Bir cüdidür ki memleket-i Şâmdan gelür
Kul olmağa kapuna giyer ak 'abâ seher*

Necâtî, D.69

Seherde aydınlık ve karanlığı temsil eden unsurlar genellikle tezat oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Seher vaktindeki aydınlık-karanlık zıtlığı, âşığın sevgilinin zülfünü hayal edip âhını canana sunduğu, müsveddesini seherde beyaza çekip sultana arz ettiği; âşığın, sevgilinin yüzünü gördüğünden beri saç ve yanağının zikrini her akşam ve seher tekrarlayıp durduğu; en uzun geceye dair şikâyetler feleğe ulaştığı hâlde seherin nazenin yanağının bir türlü belirmediği şeklinde ifade edilir:

Hayâl idüp o zülfî âhumu cânâna 'arz itdüm

Seher tebyîz idüp müsveddemi sultâna 'arz itdüm

Sâlim, D.475

Cânâ görelî yüzünü dil vird idinüpdür

Zülf ü ruhunun zikrini her şâm u seher-gâh

Mahmûd Paşa, Adnî, D.50

Şikâyet-i şeb-i yeldâ yetişdi tâ felege

Açılmıyor yine ruhsâr-ı nâzenîn-i seher

Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.167

4.2. Güneş: Bütün âlemi aydınlatan bir ışık kaynağıdır. Seherin son deminde doğar, gün boyunca hareket eder ve akşama doğru batar. Divan şiirinde seher vakti ile güneş münasebeti, şekil, renk, değer, güzellik, parlaklık, hareketlilik ve yükseklik ilgileriyle, güneşin ufukta belirmeden önceki, belirmediği andaki ve belirdikten sonraki hâllerine dayanır.

Seher, güneş doğmadan önce ufukta tanın ağardığı vakittir. Güneşin henüz doğmamış olduğu bu an, *Ey padişah (II. Bâyezîd), aydınlık içini görüp de kendi içinden utanmasaydı, seher, güneş aynasını arkasına tutmaz, saklamazdı*, şeklinde güzel bir sebeple ifade edilir:

Şâhâ görüp zamîr-i münîrîn utanmasa

Tutmazdı mihr âyinesin ardına seher

Necâtî, D.68

Seher, karanlığın dağılmaya başladığı, yıldızların sönmeye yüz tuttuğu ve güneşin doğmaya hazırlandığı vakittir. Seher, güneşin öncü vaktidir; güneş, her seherin son deminde doğar ve ışınlarıyla âlemi aydınlatır³¹:

Dünyâyı tutmağa sana baht oldu bedraka

Nite ki âftâba olur pîşvâ seher

Necâtî, D.68

Her seher tâ ki ziyâ-güster olup mihr-i felek

Eyleye pertev-i pâkiyle cihânı pür-nûr

Neşâtî, D.54

31 Necâtî, D.138; Nef'î, D.122, 150.

*Oldı seher âşikâr mihr-i dırahşân-ı subh
Virdi şeref 'âleme şemse-i evvân-ı subh*

Mezâkî, D.309

Seher vaktinin sonuna doğru, yıldızların sultanı olan güneş doğunca bu âlem karanlık elbisesinden kurtulur. Seher (Hz. Ebû Bekir), yalnızlığın karanlığını ortadan kaldırmak için güneşle (Hz. Muhammed) dostluk kurar. Güneşin doğuşuyla seher karanlıktan arınır, saflık, parlaklık ve berraklık kazanır:

*Seher çün şâh-ı encüm oldı zâhir
Cihân zulmet donundan oldı tâhir*

Dervîş Muhammed Yemînî, FN.I.529

*Her lahza tâze-rûy cevân olsa tan mıdur
Bir mihr-i mâh-rûy ile sürer safâ seher*

*Siddîk gibi k'ola mukârin Muhammede
Mihr ile tutdı ülfet-i vahşet-zedâ seher*

Necâtî, D.67

Güneşin doğmasıyla birlikte karanlığın dağılması, seher vaktinin, güneşi gecenin karanlığından kurtardığı³²; güneş doğan kuşunun her seher uçup gece kargasını avladığı; gece kargasının ay yumurtasını kanatları altına alınca seherde ondan altın kanatlı bir tavus (güneş) doğduğu; seher yelinin, karanlığın peçesini kaldırmakla, bir gelin gibi, güneşin gül çehresinin görüldüğü; güneşin seher vaktinde kılıcını çekmesi üzerine Habeş ordusu askerlerinin kaçtığı³³ şeklinde hayalî sebeplerle ifade edilir:

*Olalı maşrık ilinde şâhbâz-ı zer güneş
Her seher zâğ-ı şebi uçup şikâr eyler güneş
Zâğ-ı şeb meh beyzasın alınca zîr-i bâline
Doğdı andan çın seher tâvûs-ı zerrîn-per güneş*

Hayâlî, D.32

*Nâgehân burka'-ı şâmı götürüp bâd-ı seher
Mihr-i gül-çehre 'ıyân itdi 'arûsî ruhsâr*

Nev'î, D.76

Mavi gökyüzü kasrının, her seher güneş tarafından altın yıldızla bezendiği için yenilendiği; seher vaktinde gökyüzü kalesi burçlarına doğu sultanının (güneşin) altın sancağının dikildiği; gökyüzündeki tahtına yaslandıktan sonra, güneşin, firûze tabaklardan altın ve inci saçtığı³⁴; her seher güneş sancağı çekilmek suretiyle doğu askerinin akşama galip geldiğinin ortaya çıktığı³⁵; doğunun sultanı olan güneşin her seher kılıcını çekince, Behrâm'ın, felek kalesini teslim ettiği söylenerek devlet idaresi ve savaş geleneğine ait unsurlar kullanılmak suretiyle seher vaktinde güneşin doğuşu anlatılır:

32 Cinânî, CK.162.

33 Cinânî, CK.156.

34 Ahmed Paşa, D.64.

35 Neylî, D.40.

*Nitekim ola mücedded işbu kasr-ı lâciverd
Her seher anı zer-endûd eyleye mihr-i cihân*

Nev'î, D.115

*Burûc-ı kal'a-i gerdûnda yine vakt-i seher
Dikildi sancak-ı zerrîn-i husrev-i hâver*

Hayâlî, D.30

*Her seher tâ ki çeküp husrev-i hâver tîgin
İde Behrâm-ı felek kal'a-i çarhu teslîm*

Neşâtî, D.33

Seher vaktinde güneşin doğuşu, güneşin seherde altın işlemeli yuvarlak yastığını memduhun (II. Bâyezîd) sol tarafına dayanak yaptığı; göklerin, övülenin (II. Bâyezîd) eşiğine her sabah gümüş (seher) ve altın (güneş) saçtığı; güneşin, her seher, eşiği felek kadar yüce olan padişahın (III. Ahmed) eşiğine yüz sürdüğü³⁶; Utarid'in her seher güneşin altın renkli divitiyle memduhun (Kânûnî Sultan Süleyman) dergâhına gelen bir divan kâtibi olduğu şeklinde devlet adamlarının övgüsüne konu edilir:

*Şâd ol ki gird-i bâliş-i zer-beftin âftâb
İtdi yesâr-ı devletüne müttekâ seher*

.....

*Her subh sîm ü zer döker eflâk eşiğine
Oldur ki mihr zer gibidür sîm-sâ seher*

Necâtî, D.68

*Âftâbun zer devâtiyle gelürsin her seher
Ey 'Utârid dergehinde kâtib-i dîvân mısın*

Hayâlî, D.57

4.3. Ay: Dünyanın uydusu ve ışık kaynağı olan bir gök cisimidir. Gece görünür, güneşten aldığı ışıkla gecenin karanlığını sehre kadar aydınlatır. Divan şiirinde, geceyi aydınlatması ve seher vaktinde günün ağarmaya başlamasıyla birlikte ışığının hükmünün kalmaması dolayısıyla zikredilmiştir.

Dünya, gündüz güneşle, geceleyin de ay ile aydınlanır. Ay, güneşin batışından seher vaktine kadar dünyayı aydınlatır; seherin sonuna doğru güneşin doğmasıyla ay ışığının hükmü kalmaz³⁷:

*İtmiş dürüst mağribi-i âftâbı kim
Şem'-i kamerle tâ-be-seher âsmân arar*

Erzurumlu Hâzık, D.242

Ay ve güneşle zamanın sürekliliği belirtilir. Ay ve güneş, felek gül bahçesinin iki goncasıdır, biri akşamleyin, biri seher vakti açar. Ay ve güneş, felekte vahdet bahçesinin iki tavusudur, bu tavusların biri akşam, biri seherde gezer:

36 Neylî, D.275.

37 Enverî, ÜDŞ.190.

*Çemen-i ahzar-ı sipihr içre
Anladun mı nedür bu şems ü kamer
Gülşen-i dehrün iki goncasıdur
Birin ahşam açar birini seher*

Neylî, D.336

*Çölde gâh sipihr-i fânîde
Bildünüz mi nedür bu şems ü kamer
İki tâvûs-ı bâğ-ı vahdetdür
Biri ahşam gezer birisi seher*

Behiştî, D.541

Ay ve güneş, felek sultanının iki tacıdır, sultan bu taşların birini akşamleyin, birini seherde giyer. Ay ve güneş, lacivert gökyüzü tekkesinde, felek pîrinin iki çocuğudur, pîr, ayı geceleyin, güneşi de seherde görevlendirir:

*Tahtgâh-ı cihân içinde dilâ
Anladun mı nedür bu şems ü kamer
Husrev-i dehrün iki efseridür
Birin ahşam giyer birini seher*

Neylî, D.336

*Tekye-i çarh-ı lâciverd içre
Bildünüz mi nedür bu şems ü kamer
Pîr-i dehrün iki cevânıdur
Birin ahşam koşar birini seher*

Behiştî, D.541

4.4. Yıldız: Işıklı gök cisimlerinden her biridir. Divan şiirinde, hem seher vaktinin sonlarında güneş doğunca sönmesi ve kaybolmasıyla, hem de seher yıldızı olarak zikredilmiştir.

Güneş doğunca yıldızlar söner, Zühre görünmez olur³⁸. Parlak güneş, her seher, dünyayı tutan kılıcını (ışınlarını) gece kınından çekip yıldızların üzerine sallayınca yıldızlar söner ve kaybolur. Doğunun sultanı olan güneş, seherde altın renkli kılıcını çekince, gökyüzünde yıldız askerinden eser kalmaz:

*Bugün çi fâ'ide evvel 'Utârid olmuşsun
Güneş doğunca seher Zühreden kalur mı eser
Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.157
Her seher tâ ki nücûm üzre niyâm-ı şebden
Çıkara tîg-i cihân-gîrini mihr-i rahşân*

Bâkî, D.11

³⁸ Zühre; Nâhid, Çobanyıldızı, Venüs, sa'd-ı aşgar (küçük kutluluk) sayılır (Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, s.494).

*Bir seher kim tîg-i zerrîn çekdi şâh-ı bâhter
Gökyüzünde koymadı encüm sipâhundan eser*

Fuzûlî, D.67

Seher yıldızı, parlak bir yıldızdır, parlaklığıyla memduhun yaradılışı, sevgilinin beni ve âşığının âhının attığı taşlar için benzetme unsuru olarak kullanılır. Memduhun (Koca Râgıb Paşa) yaradılışının güneşi o kadar parlak ki, felek onun her küçük zerresini bir seher yıldızı eyler. Al yanaklı sevgilinin yüzü şafak, gerdanındaki beni de seher yıldızıdır. Seher vaktinde kayan yıldız değil, âşığının göğe yükselmiş âhının dünyaya attığı altın renkli kayalardır:

*Pertev o kadar neyyir-i tab'ında ki gerdûn
Her zerre-i nâçîzini necm-i seher eyler*

Haşmet, HK.104

*Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midür
Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midür*

Nedîm, D.290

*Ne taşlar basdı seng-endâz-ı âhum deyr-i gerdûna
Düşen altun kayalardur degül vakt-i seher kevkeb*

Bâkî, D.112

4.5. Şafak: Güneşin doğuşundan az önce beliren kızılıktır. Divan şiirinde şafağın kızılığ, şarap, kan, kanlı gözyaşı ve ateşle, şafağın aydınlık hâli ise kefen ve fildişi ile ilgi kurularak dile getirilmiştir.

Şafak, kızıl aydınlıktır. Seher yeli, seherde gece peçesini alarak şafak güneşi gelinin yüzünü açar. Hilâlin yüzünü kızartan şafak değıldir, noksanlığı dolayısıyla, güneşten utandığı için hilâlin yüzü kızarır:

*Bir subh-dem ki perde-i şâmı götürdi bâd
Kıldı 'arûs-ı mihr-i şafak burka'ın güşâd*

Nev'î, D.30

*Ruhsâre-i hilâli şafak sanma sürh iden
Noksân-ı mihr-i 'âlem için mâh olur hacîl*

Nev'î, D.405

Şafak, kırmızı şaraptır. Gökyüzü meclisinde, felek sâkî, şafak şarap, yıldızlar meze, ay ve güneş ise altın işlemeli iki kadehtir:

*Olsa bu bezme revâ bâde şafak sâki felek
Nuql encüm meh ü hurşîd iki zer-kâr kadeh*

Mezâkî, D.311

Şafak, kandır. Seher vaktinde şehitlerin kanı coşar³⁹; kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yûsuf'un gömleği şafaktan kan sürülüp babası Hz. Ya'kûb'a götürülür:

39 Mezâkî, D.309.

*Bırağub Yûsufî san çâha ihvân
Şafakdan gönlegine sürdiler kan*

Mesîhî, D.92

Şafak, seherde dökülen kanlı gözyaşlarıdır. Ağlamaktan şafağın eteği kanlı gözyaşı dolar⁴⁰; memduhun (İbn-i Germiyan) ölümü dolayısıyla, şafak, sabah akşam kanlı gözyaşına gark olur; Kerbelâ olayını anarak, yıldızlar geceler boyunca gözlerini yummaz, şafak seherde kan ağlar:

*Gark oldu kanlı yaşına şâm u seher şafak
Bahr acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh*

Şeyhî, D.92

Anup ol demleri encüm giceler dâdesin yummaz

Şafak kan ağlayup şebnem degüldür her seher peydâ

Behiştî, D.198

Şafak ateştir. Cihan her seher âşığın ateşli âh okunu toplar; hilâl, ayın meşalesini yakıp karanlığı ortadan kaldırmak için, kibritini şafak ateşine geçirir:

*Görinen sanma şu 'â' ey dil felekde her seher
Tîr-i âh-ı âteşnüüm cem' ider imiş cihân*

Hulûsî, GŞ.294

*Kibrîtinî degürdi şafak nârına hilâl
Tâ kim çerâğ-ı mâhı yakup ref' ola zalâm*

Bâkî, D.59

Şafak kefendir. Bela çölünde can veren Mecnûn'a her gece sabahın beyazlığından bir kefen gelir:

*Deşt-i belâda cân vireli Kays-ı Âmirî
Her şeb beyâz-ı subhdan ana kefen gelür*

Hayâlî, D.120

Şafak, fildişinden tahttır. Sevgili şahtır; güneş, şah olan sevgilinin altından tacı, sabah da fildişinden tahttır:

*Ol gnâ şâhı ki doydı bende olan ac ana
Subh taht-ı 'âcdur hurşîd zerrîn tâc ana*

Hayâlî, D.93

5. Zaman: Bu bölümde, zaman unsuru olarak *seher*, *seher-sabah* ve *bahar* örnek beyitlerle ele alınmıştır.

40 Nev'î, D.182.

5.1. Seher: Divan şiirinde, *seher vakti*⁴¹, *vakt-i seher*⁴², *bir vakt-i seher*⁴³, *her vakt-i seher*⁴⁴, *beher vakt-i seher*⁴⁵, *seher demi*⁴⁶, *dem-i seher*⁴⁷, *hengâm-ı seher*⁴⁸, *seher-gâh/seher-geh*⁴⁹, *vakt-i seher-gâh*⁵⁰, *çın seher*⁵¹, *seher*⁵², *seherde*⁵³, *seherlerde*⁵⁴, *seherden*⁵⁵, *seheri*⁵⁶, *bir seher*⁵⁷, *her seher*⁵⁸, *her seher-geh/her seher-gâh*⁵⁹, *beher seher*⁶⁰, *bu seher*⁶¹, *ol seher*⁶², *tâ seher*⁶³ gibi ifadelerle seherin bir zaman unsuru olduğu belirtilmiştir. Tan yerinin ağarmadan biraz önceki zaman dilimini ifade eden seher vaktinde, tabiatın canlandığı, çiçeklerin açtığı, çiyin düştüğü, havanın soğuduğu, seher yelinin estiği, kuşların uyanıp öttüğü, müezzinin salâ verdiği, dua, münacat, zikir ve ibadetin edildiği, rızkın dağıtıldığı, âşıkların mestâne naralar attığı, seyrana çıkıldığı, erken uyanıldığı, gecenin gündüze döndüğü, günün başladığı, kişinin ruhen ve bedenen durulduğu, dinlenip kendine geldiği dile getirilmiştir.

Seher, sabahın ruh bağışlayan tesiriyle tabiatın canlandığı ve çiçeklerin açtığı vakittir⁶⁴:

Bir subh-dem itdi bâği ihyâ

Âsâr-ı sabâh-ı rûh-bahşâ

Şeyh Gâlib, HA.372

Perde-dâr anlardum el-hak goncayı gördüm seher

Ol dahu leb-rîz-i çâk olmuş girîbânım gibi

41 Yunus Emre, D.II.102, 103; Eşrefoğlu Rûmî, ER.204; Derviş Muhammed Yemînî, FN.I.470, 583, 583; Enverî, ÜDŞ.188, 190, 199; Fuzûlî, D.232; Hayâlî, D.47.

42 Mesîhî, D.208; Fuzûlî, LM.218; Hayâlî, D.28; Bâkî, D.112, 148; Nev'î-zâde Atâî, SE.137; Nef'î, D.76; Mezâkî, D.197, 295, 309, 537; Niyâzî-i Mısırî, D.191; Erzurumlu Hâzık, D.244; Haşmet, HK.258; Antakyalı Âsaf, AŞYÂ.67.

43 Mezâkî, D.537

44 Mezâkî, D.340.

45 Mezâkî, D.472.

46 Necâtî, D.180; Enverî, ÜDŞ.73.

47 Şeyhülislâm Yahyâ, D.97; Nâ'îlî, D.176, 179 (redif).

48 Mesîhî, D.128; Hayâlî, D.276; Nâbî, HN.185.

49 Şeyhî, D.214; Eşrefoğlu Rûmî, ER.204; Mahmûd Paşa, Adnî, D.50; Necâtî, D.95; Mesîhî, D.249; Âhî, D.93, 125; Fuzûlî, LM.126; Muhibbî, D.620, 670; Nev'î, D.449; Cinânî, CK.106, 156, 162; Bâkî, D.179, 400; Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî, D.II.145; Nev'î-zâde Atâî, SE.74, 92; Şeyhülislâm Yahyâ, D.251; Mezâkî, D.310, 310, 452; Neylî, D.168; Nâbî, D.I.531; Nedîm, D.97; Haşmet, HK.116.

50 Haşmet, HK.108.

51 Ahmed Paşa, D.167, 212; Hamdullâh Hamdî, YZ.107, 365; Necâtî, D.327; Enverî, ÜDŞ.64; 153; Hayâlî, D.32; Muhibbî, D.671; Nedîm, D.275; Sâlim, D.310.

52 Şeyhî, D.129; Ahmed Paşa, D.242; Necâtî, D.66-69 (redif); Mesîhî, D.41, 194, 232; Âhî, D.93; Fuzûlî, D.284; Hayâlî, D.83; Nev'î-zâde Atâî, SE.83; Şeyhülislâm Yahyâ, D.145; Neşâtî, D.25; Mezâkî, D.235, 305, 310; Neylî, D.131; Nâbî, D.I.626; Nedîm, D.292; Sâlim, D.200; Çermikli Zihni, ADŞS.334.

53 Karamanlı Aynî, D.258; Ahmed Paşa, D.74; Mesîhî, D.38; Hayâlî, D.231; Behiştî, D.404.

54 Niyâzî-i Mısırî, D.192; Salâhî-i Uşşâkî, TEN.50.

55 Mesîhî, D.254; Enverî, ÜDŞ.159; Fuzûlî, D.200; Hayâlî, D.78, 222, 277; Bâkî, D.289.

56 Enverî, ÜDŞ.193, 195; Nev'î-zâde Atâî, SE.95, 123, 163; Şeyhülislâm Yahyâ, D.238; Mezâkî, D.452; Neylî, D.170; Nedîm, D.44.

57 Fuzûlî, D.67; Hayâlî, D.126; Nef'î, D.249; Şeyhülislâm Yahyâ, D.75; Mezâkî, D.439, 515, 558.

58 Şeyhî, D.146; Mahmûd Paşa, Adnî, D.71; Karamanlı Aynî, D.258; Ahmed Paşa, D.77, 218, 223; Hamdullâh Hamdî, D.161; Necâtî, D.55, 138, 325, 363; Mesîhî, D.34, 34, 42, 49, 52, 60, 123, 173, 233; Fuzûlî, D.46; Hayâlî, D.32, 192; Muhibbî, D.432, 432, 433; Nev'î, D.115; Bâkî, D.58; Nef'î, D.53, 55; Ümmî Sinan, D.38, 181; Neşâtî, D.100; Mezâkî, D.177, 181, 486, 545; Neylî, D.40, 275; Haşmet, HK.148; Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.226.

59 Şeyhî, D.222; Hamdullâh Hamdî, D.145; Mesîhî, D.44; Mezâkî, D.310; Niyâzî-i Mısırî, D.130.

60 Mezâkî, D.544; Sâlim, D.391.

61 Şeyh Gâlib, HA.406.

62 Hayâlî, D.38; Nev'î, D.173.

63 Muhibbî, D.625.

64 Mahmûd Paşa, Adnî, D.36; Necâtî, D.327; Enverî, ÜDŞ.193; Bâkî, D.63; Fehîm-i Kadîm, D.160; Nedîm, D.239, 357.

Nedîm, D.357

Seher, çiyin düştüğü ve havanın soğuduğu vakittir⁶⁵:

Jâle düşdükçe seher lâleye san dilberdür

Kim dakar zînetiçün gûşına dürr-i 'Âdeni

Mahmûd Paşa, Adnî, D.33

Her sâde-rû sanem ki beyâz ola serd olur

Nev'a bürûdet itse 'aceb olmaya seher

Necâtî, D.67

Seher yelinin estiği vakittir. Seher yeli esince bitkiler sağa sola eğilerek dalgalanır. Seher yelinin esintisiyle sağa sola eğilen gül bahçesindeki taze fidan ve çiçeklerin saygıdan iki büküm olduğu düşünülür:

Mevc urur bâd-ı seherden sebze-i ter mi 'aceb

Yâ bisât-ı bezm-i 'ayş olmuş yeşil hârâ midur

Bâkî, D.177

Gördüm seherde gülşene uğradı bâd-ı subh

İki büküldi didi çemen idüp i'tizâr

Necâtî, D.64

Seher, baharda gül bahçesinde kuşların erken uyanıp öttüğü, hatta binlerce kuşun ötüştüğü vakittir⁶⁶:

Serv-i bâğun korkarum başında bir gavgâ kopar

Gülşen içre neydi mürgânun seher-geh gulguli

Şeyhülislâm Yahyâ, D.234

Müezzinin, dokunaklı sesiyle salâ verdiği vakittir:

Fasl-ı bahâr bülbül okur şi'r-i gül redif

Vakt-i sabâh mukri ider hoş salâ seher

Necâtî, D.66

Gözyaşının döküldüğü, tesbihin çekildiği, ibadet, dua ve münacatın edildiği vakittir⁶⁷:

İrişdükçe seher-gâha münâcât eyle dergâha

Devâm-ı devlet-i şâha du'â-gûy u senâ-h'ân ol

Bâkî, D.30

65 Hayâlî, D.31.

66 Hayâlî, D.78; Bâkî, D.176.

67 Necâtî, D.66.

Rızkın dağıtıldığı vakittir⁶⁸:

Vakt-i seher vakt-i 'atâdur hemîn

Aç gözüni kim olasın kâm-bîn

Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.82

Âşıkların kendilerinden geçip mestâne naralar attıkları vakittir:

Zühhâda vird ü 'âşika mestâne na'reler

Buna cemâl-i yâr-i semen-ber ana seher

Necâtî, D.66

Seyran vaktidir⁶⁹:

Seyr-i bâğ itdüm seher gördüm açup mecmû'asın

Hifz idüp bu matla'ı eylerdi istihzâr gül

Fuzûlî, D.45

Güneşin doğmaya yaklaştığı, gecenin bitip sabahın başladığı, gecenin gündüze döndüğü ve günün aydınlandığı vakittir⁷⁰:

Arz u semâ arasına düşürdi şeb keder

'Adlünle virdi aralarına safâ seher

Necâtî, D.68

Seher başlangıçtır, erkenden yola koyulmadır, güne başlama vaktidir, işe başlamanın gerektiği zamandır⁷¹:

Yüzüni gördi Necâtî yapışdı 'aşka beli

Kişi seherden el vurmak gerek durur işe

Necâtî, D.376

Çın seher çün uyandı düşden emîr

Her mu'abbirden istedi ta'bîr

Hamdullâh Hamdî, YZ.365

Erken uyanıldığı, her gün yeni bir başlangıca adım atıldığı ve mutlu olunduğu vakittir:

Bahâr irişdi seher-hîz olun sabâ gibi kim

Bizi uyarmağa her subh su seper jâle

Mesîhî, D.35

Âyet-i 'ayş ü neşât ü ferah okur her dil

Duruben zevk u safâ ile seherden tezrek

Necâtî, D.76

Kişinin ruhen ve bedenen durulduğu, dinlenip kendine geldiği vakittir:

68 Cinânî, CK.127; Rûhî-i Bağdâdî, KERB.116.

69 Hayâlî, D.47, 78; Mezâkî, D.439.

70 Necâtî, D.67.

71 Hamdullâh Hamdî, YZ.107; Necâtî, D.138, 327; Nef'î, D.249; Mezâkî, D.217; Nedîm, D.44; Sâlim, D.393.

*Cem' idüp kendiümi durdum seherî
İtdüm etrâfa tahayyür nazarı*

Nev'î-zâde Atâî, SE.210

5.2. Seher-Sabah: Seher ve sabah, birbirini takip eden iki zaman dilimidir. Seher, güneş doğmadan önceki, sabah ise güneş doğduğu andan öğleye kadar geçen zamanı ifade eder. Divan şiirinde bazen *seher*, “*sabah*”ı, bazen de *sabah* “*seher*”i hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Seher, bazen *sabahı* hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Bu durumda seher, *akşam* ve *sabahı* bir arada ifade etmek için *şâm u seher* şeklinde anılmıştır⁷². Zamanın sürekliliğini de belirten *şâm u seher* kullanımına birkaç örnek verelim:

Âşığın âhı, Ka'be olarak bilinen sevgilinin eşiğine sabah ve akşam bir hacet için çekilir:

*Bir hâcet için Ka'be eşigine çekilir
Her şâm u seher kâfile-i âh esirge*

Necâtî, D.381

Güneş ve ay, memduhun (III. Ahmed) sarayını korumak için sabah ve akşam olmak üzere sarayı sırayla dolaşır:

*Hıfza gûyâ sarâyı şâm u seher
Tolaşur nevbet ile şems ü kamer*

Sâlim, D.206

Aşk, çok sabredilmesi ve gerçek sevgiliye sabah akşam yalvarılıp yakarılması sonucunda ancak vuslata rehber olur:

*Hemân şâm u seher ol pâdşâha 'Âdile yalvar
Olur 'aşkun visâl-i yâre rehber şimdi sabr eyle*

Âdile Sultan, D.435

Subh, subuh, her subh, subh-dem, subh-gâh, vakt-i sabâh gibi ifadeler *seher* vaktini hatırlatacak şekilde kullanılmış⁷³; *sabâha degin, subha dek, tâ subha dek, subha degin, tâ subha degin, subh olunca, tâ subh olunca* gibi kelime gruplarında kullanılan sabah kelimesiyle de genellikle *seher* kastedilmiştir⁷⁴. Bu ifadeleri ihtiva eden birkaç örnek beyit verelim:

Çiçekler, seher vakti ötüşen kuşların gürültüleri ve seherde esen rüzgârın kımıldatmasıyla gözlerini yokluk uykusundan açarlar:

*H'âb-ı 'ademden dâde-i ezhârı bîdâr eyledi
Tahrîk-i bâd-ı subh-dem âvâze-i mürg-i seher*

Bâkî, D.149

72 Şeyhî, D.92; Karamanlı Aynî, D.614; Hamdullâh Hamdî, D.202; Necâtî, D.345, 380, 396; Mesîhî, D.54, 165, 175; Âhî, D.207; Dervîş Muhammed Yemînî, FN.I.489; Rabbânî, DET.31; Fuzûlî, D.28, 190; Behîştî, D.285; Cinânî, CK.106, 218; Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.99, 113, 119, 132, 189, 192; Nev'î-zâde Atâî, SE.68, 78, 166; Nef'î, D.86; Şeyhülislâm Yahyâ, D.8; Neşâtî, D.25; Mezâkî, D.220, 228, 304; Niyâzî-i Mısırî, D.7, 93, 191; Neylî, D.120; Yahyâ Nazîm, TEN.42; Nedîm, D.174, 241; Sâlim, D.206, 207, 225, 231, 231, 454; Haşmet, HK.108, 130.

73 Karamanlı Aynî, D.216; Ahmed Paşa, D.169, 218; Necâtî, D.66, 68, 176; Mesîhî, D.35, 160; Fuzûlî, D.45; Hayâlî, D.91; Behîştî, D.473; Nev'î, D.30; Bâkî, D.36, 40, 40, 58, 140, 149, 176, 286, 382, 400; Şeyhülislâm Yahyâ, D.9, 138; Neşâtî, D.18; Mezâkî, D.393, 404, 472; Nedîm, D.290; Şeyh Gâlib, HA.372.

74 Necâtî, D.66, 354; Muhibbî, D.70, 433, 612, 630, 634, 670, 671; Cinânî, CK.162; Mezâkî, D.460, 623; Nedîm, D.299; Sezâyî-i Gülşenî, D.61.

Dert ehli olan âşık, sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzünü görmek için, sehere kadar uykusuz kalıp sevgiliyi gözler:

Gün yüzün görem diyü seniñ Muhibbî derd-mend

Subha dek gözler seni mahrûm olupdur h'âbdan

Muhibbî, D.630

Gönül, sevgilinin gül yüzünden ayrı kalalı, bülbül gibi, sehere kadar feryat eder:

Gül yüzünden dûr olalı bu gönül bülbül gibi

Giceler tâ subha dek hâlî degül feryâddan

Muhibbî, D.670

5.3. Bahar: Divan şiirinde, hem zaman unsuru, hem de tabiat hâli olarak zikredilmiştir. Zaman unsuru olarak bahar, bir zaman aralığını ifade eder. Bu zaman aralığında, insanlar, bitkiler ve hayvanlar, gökyüzü ve gök cisimleri, su ve hava ile ilgili unsurlar, kısacası bütün âlem canlanır, hareketlenir, daha parlak olur, seher vakti de anlam kazanır⁷⁵.

Nevruz, *yeni gün* anlamına gelir ve baharın başlangıcı sayılır. Yeni gün, meclisini seherde toplar, felek, zümrüt renkli tahtı ile altın tacı olan güneşi göstermeye başlar:

Dîvân ider vakt-i seher nev-rûz-ı sultânî meger

Devrân ufukdan gösterür taht-ı zümürüd tâc-ı zer

Bâkî, D.148

Bahar, tabiatın uyanma ve canlanma zamanıdır. Bahar mevsiminin seher vaktinde tabiat ölüm uykusundan uyanır, seher yeli eser, çiçekler açar, kuşlar ötüşür, çiy düşer, karanlık kaybolmaya ve tan ağarmaya başlar. Dünya sefa bulur, saba yelinin bahar sultanının haberini ulaştırması üzerine bitkiler baştan başa yeşil elbise giyerler, rengârenk çiçeklerin açmasıyla her taraf güzelleşir:

Gönderüp şâh-ı bahârı dehre

'Âleme virdi safâdan behre

Her çemen giydi şehâ ser-tâ-pâ

Yeniden câme-i hazrâ zîrâ

Eyledi ana gülistânda sabâ

Haberin şâh-ı bahârın inhâ

.....

Verd-i handân ile dünyâ toldı

Hâsılı zîb ü bahâsın buldı

Sâlim, D.286

Bahar, seher vaktinde gül bahçesini temaşa vaktidir; rint âşıkların avarelik günleridir⁷⁶; işret eyyâmıdır, yeme, içme, gezme, eğlenme ve sevinme zamanıdır⁷⁷:

75 Bahar ile seher vakti ilişkisi hakkında daha çok örnek için Bkz. "Tabiat", "Dört Unsur", "Hayvanlar", "Bitkiler".
76 Bâkî, D.177.

77 Mesîhî, D.160; Sâlim, D.286.

Getür sâkî kadeh kim nev-bahâr-ı ‘âlem-ârâdur
Zemîn sebz ü hevâ cân-bahş u gülşen râhat-efzâdur
Perîşân olma kim gül-bergi tek hâlâ bu gülşende
Neşât ü ‘ayş için esbâb-ı cem‘iyyet müheyyâdur
Açıldı lâle güldi gonca geldi ‘işret eyyâmı
Zebân-ı hâl-i sebze ‘işret îmâsına gûyâdur
Gör öz hâlünü vü çekme gam-ı mâzî vü müstakbel
Ki hâlâ mevsim-i gül-geşt ü devr-i câm-ı sahbâdur
Seher gülzâre gir billâh bu mevsimlerde vü her dem
Temâşâ kıl ki dîvânında gülün hoş temâşâdur

Fuzûlî, D.284

6. Dört Unsur: Bu bölümde, seher vakti ile münasebetleri söz konusu edilen varlık âleminin esasını teşkil eden dört unsurdan *su* ve *havaya* yer verilmiştir.

6.1. Su: Divan şiirinde su ile seher münasebeti, baharda seher vaktinde düşen çiy (jâle, şebnem) ve yağan yağmura dayanır. Su ile ilgili unsurlardan olan çiy ve yağmur çeşitli tasavvurlara, hayalî ve güzel sebeplere konu edilmiştir.

Baharda seherin serinliğinde bitkilere düşen su damlacıkları olan çiy, her seher gül bahçesinin yüzünü yıkayarak uyandırır; gül bahçesi güzelleri olan çiçeklerin yüz suyudur, her seher yanaklarını temizler:

Gülşenün şebnem yüzün yurdu seher
Lâle bağrından düzerdi müşg-i ter
Şükrî-i Bitlisî, KTŞL.53
Çemen güzellerinün yüzi suyu olmuştur
Ki ruhlarını kılur pâk her seher jâle

Mesîhî, D.34

Güllerin üzerindeki çiyin varlığı, bahar bulutunun her seher çiçekleri gaflet uykusundan uyandırmak için yüzlerine su serptiği; seherde gonca üzerinde görülenin çiy taneleri değil, gülün inci küpesini bülbüle sunduğu şeklinde hayalî sebeplerle açıklanır:

H^vâb-ı gafletden uyanmağa ‘uyûn-ı ezhâr
Her seher yüzlerine su sepeler ebr-i bahâr

Mesîhî, D.42

‘Iyân olan seherî gonca üzre jâle degül
Hezâra ‘arza kılur dürr-i gûş-vârını gül

Mezâkî, D.452

Sevgilinin dudağının kenarındaki küçücük su kabarcığının sivilce değil, seherde açan goncaya düşmüş çiy tanesi olduğu; çiy taneleri, şarabın hararetinden sevgilinin yanığında oluşan ter damlalarını görünce, seher vakti gül bahçesinde hasret dikeninin ucuna düştüğü; gül

fidanı olan sevgilinin, alınına düşen saçına seher vaktinde su serpmesini, goncaların şebboyun üstünü çiy taneleri tuttuğunu zannettikleri şeklinde tasavvur edilerek sevgili ve çiy taneleri arasında ilişki kurulur:

Şüküfte goncaya düşmüş seherde jâledür ol

Belîğ sanma lebinde o şûhun âbiledür

Bursalı Belîğ, ADŞS.7

Görüp 'arakları yer yer ruhında tâbiş-i meyden

Çemende jâle seher nevk-i hâr-ı hasrete düşmüş

Neşâtî, D.121

Tutdı şeb-bûy üstini şebnem sanuban goncalar

Çın seher saçdıkça ol gül turre-i tarrâre su

Enverî, ÜDŞ.153

Seherde goncaların üzerindeki su damlacıklarının çiy olmadığı, goncaların başına akçe saçıldığı; seherde bahar bulutunun gülün düğününe sayısız çiy taneleri incisini saçarak gönderdiği ifadeleriyle, seher vaktinde düşen çiy taneleri ile saç geleneği ilişkilendirilir:

Jâle zanneyleme gülşende ser-i goncalara

Ey gönül kudret-i Hak akça saçupdur seherî

Enverî, ÜDŞ.195

Bir subh-dem ki sûr-ı güle ebr-i nevbahâr

Gönderdi jâleden saçılık dürr-i bî-şümâr

Nev'î, D.42

Bahar, yağmurun çok yağdığı ve akarsuların bulanık aktığı bir mevsimdir. Sevgilinin gül yanakları üzerindeki ter damlaları, seher vaktinde üzerine yağmur yağmış gül bahçesindeki bir güle benzer:

Cânâ kaçan ki derlese bu 'ârızun güli

Benzer şu bâğa kim ana yağmur yağa seher

Hayâlî, D.32

6.2. Hava: Divan şiirinde seher ile hava ilişkisi, seherde hafif ve hoş bir şekilde esen rüzgâr dolayısıyla kurulur. Seher vaktinde esen rüzgâr, *seher yeli*, *seher yelleri*, *nesîm*, *nesîm-i seher*, *nesîm-i seherî*, *nesîm-i subh*, *nesîm-i subh-dem*, *nesîm-i bahâr*, *nesîm-i nev-bahârî*, *nesîm-i sabâ*, *sabâ*, *bâd-ı sabâ*, *bâd-ı seher*, *seher bâdı*, *bâd-ı seherî*, *bâd-ı nesîm*, *bâd-ı subh* ve *bâd-ı seher-gâh* gibi birçok ifadeyle zikredilmiştir⁷⁸.

Seher yeli, seherde esen yeldir⁷⁹; seher vaktinde hafifçe ve hoş bir şekilde eser, âlemin ümit sabahını letafetiyle feyizlendirir, baharda sehre sefa verir, Hz. İsa'nın nefesi gibi bu âleme can bağışlar⁸⁰:

78 Şeyhî, D.146, 161, 174; Karamanlı Aynî, D.163; Ahmed Paşa, D.218; Hamdullâh Hamdî, D.194; Necâtî, D.88, 216, 263, 276, 295, 320, 401; Mesîh, D.38, 62, 151, 254, 278, 279; Fuzûlî, LM.376; Hayâlî, D.99; Nev'î, D.451, 499; Bâkî, D.40, 41, 104, 231, 279, 296, 375, 413, 446; Nef'î, D.75; Şeyhülislâm Yahyâ, D.64, 97, 203, 251, 264; Ümmî Sinan, D.174; Nâ'ilî, D.198; Mezâkî, D.173, 348, 474, 530; Neylî, D.116; Nedîm, D.37, 275, 291, 336; Erzurumlu Hâzık, D.161; Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.155, 265.

79 Türkçe Sözlük, c.II, s.1030.

*Sehere safâ veriyor sabâ nefehât-ı cân buluyor havâ
Güneşün tulû'ı da cân-fezâ yine kalb-i zâr pür-inkisâr*

Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.155

*'Âlem hayât-ı nev bulur cânlar bağışlar dem-be-dem
Enfâs-ı Rûhullâhdur gûyâ nesîm-i subh-dem*

Bâkî, D.296

*Seherde nite ki cân-bahş ola nesîm-i bahâr
Çemende nice ki bâğa gelür gider jâle*

Mesîhî, D.38

Seher yeli, seherde gül bahçesini gezerek, başta gül ve yasemin olmak üzere bütün hoş kokulu çiçeklerin açılmasına vesile olur, açılan güllerle gül bahçesine güzellik katar. Çiçeklerin seher yeli eliyle açılması, bâd-ı seherin, goncanın ağzını aradığı⁸¹; goncanın gönlüne girdiği⁸²; goncaların düğmesini çözüp yakasını açtığı⁸³; goncaların yüzünü gül suyu ile temizlediği⁸⁴; şarap içmiş goncanın ağzını kokladığı⁸⁵ ve yaseminin gümüş sinesini açtığı⁸⁶ şeklinde tasavvur edilir:

*Sâyesin salmağ için serv-i ser-efrâza habîb
Güller ile gülşeni bâd-ı seher zeyn eylemiş*

Necâtî, D.263

*Niçün nergis gibi ey gül harîs-i h'âb-ı gafletsin
Sabâ gibi gülistân seyrin itmezsın seherlerde*

Behîştî, D.496

*Dehenün şevkına dil-hûn idügün gonca-i ter
Şimdi bildün dahı çatlatdı bugün bâd-ı seher*

Neylî, D.116

Seher yeli, peyk-i seherdir, habercidir⁸⁷, yumuşak bir şekilde eser, seherde gül bahçesine gidip gelerek yeni haberler getirir. Seherde gönlü mahzun âşığa sevgiliden haber ulaştırır. Sevgilinin eşiği toprağını âşığa getirir, âşık, seher yelinin getirdiği sevgilinin eşiği toprağını gözüne sürme çeker⁸⁸:

*Haberün bilmek için her kime irsem soraram
Olmuşam peyk-i seher bigi devân sen gideli*

Karamanlı Aynî, D.641

80 Mesîhî, D.38; Bâkî, D.279, 375; Mezâkî, D.177, 246; Âsaf (Mahmûd Celâleddîn Paşa), D.265.

81 Necâtî, D.140, 200.

82 Necâtî, D.52.

83 Necâtî, D.88.

84 Hayâlî, D.151.

85 Hayâlî, D.99.

86 Bâkî, D.40.

87 Necâtî, D.401; Fuzûlî, D.45; Mezâkî, D.382, 515, 537; Niyâzî-i Mısrî, D.166; Neylî, D.170; Nâbî, D.I.597; Erzurumlu Hâzık, D.161.

88 Fuzûlî, D.245.

*Seher ki bâğa sabâlar gider gelür turmaz
Peyâm-ı nev-be-nev ü ter gider gelür turmaz*

Sâlim, D.444

*Bi-hamdillâh yine peyk-i sabâ vakt-i seher geldi
Bu yâd illerde dilberden dil-i zâra haber geldi*

Mezâkî, D.274

Seher yeli, misk ve itir kokar. Seher yelinin taşıyıp yaydığı hoş kokuların kaynağı sevgilinin saç, beni ve memduhun yaradılışıdır. Seher yeli, sevgilinin saç ve beninin misk kokusunu seherde her tarafa taşır ve ufukları itir kokusuyla doldurur. Seher yeli, her seher sevgilinin saçını ziyaret eder⁸⁹, misk kokulu saçını açar⁹⁰, seherden başlayarak yağma etmeye başlar⁹¹, dünyanın dimağını sevgilinin saç ve beninin saf misk kokusuyla doldurur:

*Nesîm-i nev-bahârî de haber-dâr gibi zülfünden
Mu‘attar kıldı âfâkî seher-geh müşg-bûy oldı*

Şeyhülislâm Yahyâ, D.251

*Şemîm-i nâfe-i hâlinden ey nesîm-i seher
Dimâğ-ı ‘âlemi pür-bûy-ı müşg-i nâb itdün*

Bâkî, D.260

Seher yeli, memduhun (Yavuz Sultan Selîm) yaradılışıyla seher pazarının attârı olur; övülenin (Sadrazam Ali Paşa) yaradılışının kokusuyla gül bahçesine uğrarsa, bahçedeki toprak miske, su ise gül suyuna döner. Memduhun yaradılışının ufukları kaplayan buhur kokusu olmasaydı, seher yeli amber kokulu olmazdı:

*Ey ki hulkunla sabâ ‘attâr-ı bâzâr-ı seher
Vey ki lutfunla cihân mânend-i gülzâr-ı cinân*

Mesîhî, D.32

*Âb u gil müşg ü gül-âb ola çemen sahnında
Bûy-ı hulkıyla güzâr itse nesîm-i eshâr*

Bâkî, D.41

*Bâğda olmaz idi bâd-ı seher ‘anber-bûy
Tîb-i hulkundan eger irmese âfâka buhûr*

Mesîhî, D.77

7. Hayvanlar: Bu bölümde seher vaktiyle ilgisi dolayısıyla kuşlardan *bülbül* ve *fâhte*(üveyik)ye yer verilmiştir.

7.1. Bülbül: Sesinin güzelliğiyle meşhur olan ötücü bir kuştur. Divan şiirinde, *bülbül*, *andelîb*, *hezâr*, *seher mürgi*, *mürg-i seher*, *mürg-i seherî*, *mürg-i seher-gâh*, *mürg-i çemen* ve

89 Şeyhî, D.146.
90 Mezâkî, D.348.
91 Nedîm, D.336.

mürğ-i hoş-elhân olarak zikredilmiş⁹²; seherde uyanık olup ötmesi, güle karşı olan aşkı, feryat ve figanıyla ölümlük tabiatı uyandırmasıyla anılmıştır.

Bülbülün mekânı gül bahçesidir, güllerin içidir⁹³. Bülbül, bahar çarşısının bekçisi olduğu için, her gece seher vaktine kadar gül bahçesinde dolanır durur:

Bülbülün mekânı güller içinde

Kargalar ötmez bülbüller içinde

Ümmî Sinan, D.214

Cüst (ü) cû itse n'ola gülzârı her şeb-tâ-seher

Bülbül olmuş pâs-bân-ı çârsû-yı nev-bahâr

Mezâkî, D.371

Bülbül, seher vaktinde uyanır ve ötmeye başlar⁹⁴, güzel sesiyle varlığını fark ettirir ve sehere güzellik katar:

Eyler seherde gulgule

Dost gülşeninün bülbülü

Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâî, D.II.150

Nağme-i vasfun ile hep seher-ârâ bülbül

Anun için hoş ider savtı ser-â-pâ bülbül

Sâlim, D.187

Gülşende seher gûşuma bir nağme dokundu

Gelmiş gibi vâdîye yine bülbül-i şeydâ

Şeyhülislâm Yahyâ, D.25

Aşk çılgını bülbül, aşk derdinden sabırsız ve kararsızdır, bahar gelince gül bahçesinde yerinde duramaz, her an binlerce feryat eder⁹⁵, goncaların açıldığını görünce sabredemez, dili durmaz, sabah akşam öter, sesi gül bahçesini kaplar⁹⁶. Bülbülün seher vakti gül bahçesinde *Hayli a'lâ nağmeler ile bülend âvâzı vardır*. Seherin şevki hoş sesli bülbüle verildiği için, seherde bülbülün feryat ve figanı artar:

Goncalar da açılıp gül gibi handân oldu

Bülbülân şâm u seher olsa sezâdur gûyâ

Sâlim, D.264

Bir seher gülzâra gelsen 'andelîbi dinlesen

Hayli a'lâ nağmeler ile bülend âvâzı var

92 Fatih Sultan Mehmed, FSM.184; Ahmed Paşa, D.191, 233, 235; Necâtî, D.66, 83, 219, 245, 276; Mesîhî, D.35, 225; Enverî, ÜDŞ.199; Fuzûlî, D.103; Fuzûlî, LM.218, 416; Nev'î, D.37, 268; Bâkî, D.164, 286, 339, 380; Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâî, D.II.150; Nef'î, D.327; Şeyhülislâm Yahyâ, D.7, 25, 71, 75; Nâ'ilî, D.198; Mezâkî, D.201, 420, 502, 532; Niyâzî-i Mısırî, D.192; Nedîm, D.21, 27; Sâlim, D.187, 288, 470, 527; Erzurumlu Hâzık, D.192, 245, 291; Antakyalı Âsaf, AŞYÂ.67.

93 Niyâzî-i Mısırî, D.74.

94 Enverî, ÜDŞ.199.

95 Fuzûlî, D.167; Hayâlî, D.174, 192; Nev'î, D.61; Şeyhülislâm Yahyâ, D.25, 75; Mezâkî, D.453; Nedîm, D.27.

96 Ümmî Sinan, D.157; Erzurumlu Hâzık, D.275.

Şeyhülislâm Yahyâ, D.75

*Artarsa n'ola subh-dem efgânu hezârun
Şevk-ı seherî mürğ-i hoş-elhâna virilmiş*

Mezâkî, D.420

Bülbülün gözüne uyku girmez, aşk derdinin ateşiyle seherde hazin hazin inler. Bülbül, her seher âh eder, narasıyla gülü rahatsız edip uykusundan uyandırır⁹⁷. İniltisiyle seherde gül bahçesinin çocukları olan çiçek ve fidanların akıllarını başlarından alır⁹⁸:

*Uyhu gözine girmez ider sûz-ı derd ile
Vakt-i seherde mürğ-i çemen nâle-i hazîn*

Bâkî, D.339

*Âh-ı 'âşıkdur seni hüsnünden âgâh eyleyen
Na're-i bülbülden olur her seher bîdâr gül*

Necâtî, D.83

Bülbülün feryat ve figanının asıl sebebi güldür⁹⁹. Bülbülü gönüllerde yücelten de güle olan âşkıdır, yoksa bülbül gibi binlerce kuş vardır. Seherde gül bahçesinde naz ile tebessüm eden bir gonca, bülbülün gönlüne ferahlık verir. Bülbül, *gül* redifli şiir okur, seherde âşık olduğu gülü anıp feryat eder¹⁰⁰, gülün yüzünü görünce sevincinden bir sedasında binlerce nağmeyi icra eder¹⁰¹:

*'Aşk-ı güldür seni dillerde ser-efrâz iden
Yohsa ey mürğ-i seher sencileyin mürğ hezâr*

Erzurumlu Hâzık, D.245

*Seherden bezm-i gülşende açan bülbüllerün gönlin
'Arûs-ı goncanun nâz ile itdügi tebessümdür*

Nev'î, D.268

*Fasl-ı bahâr bülbül okur şi'r-i gül redif
Vakt-i sabâh mukri ider hoş salâ seher*

Necâtî, D.66

Bülbül, seherde, gül dalında sevgilinin yanağı vasfında neşeyle şiirler söyler; her seher gül kitabından sevgilinin güzelliğine dair bir sayfa okuyunca goncalar ve güller utanıp kızarırlar. Saba yeli, gül mushafını yaprak yaprak açınca, bülbül, aşk âyetini ders olarak okur:

*Vasf-ı ruhunda şevk ile söyler neşîdeler
Vakt-i seherde şâh-ı gül-i terde 'andelîb*

Antakyalı Âsaf, AŞYÂ.67

97 Ahmed Paşa, D.233; Bâkî, D.149; Sâlim, D.526.

98 Sâlim, D.399.

99 Hamdullâh Hamdî, D.203; Ümmî Sinan, D.83, 94; Nedîm, D.27.

100 Nedîm, D.27.

101 Sâlim, D.187.

*Vasf-ı hüsnün her seher gülşende bülbül bir varak
Okudukça gonca vü güller hicâb üstindedür*

Necâtî, D.245

*Gül mushafın sabâ yeli açdı varak varak
'Aşk âyetini bülbül okudı sebak sebak*

Necâtî, D.276

Bülbül, âşığın benzetilenidir. Sevgili karşısında âşığın durumu, gül karşısındaki bülbüle benzer. Sevgili, gül olarak tasavvur edilince âşık bülbül olur. Âşık, taze bir gül olan sevgilinin hasretiyle her gece sehere kadar bülbül gibi feryat eder; bülbül gibi sabah ve akşam figan eder, sevgilinin güzellik bahçesine bülbüller gibi ağlar. Bülbülün gül için âh u zâr ettiği, ağlayıp inlediği, geceler boyu uykusuz kaldığı gibi, âşık da sevgilinin gül yüzünün hasretiyle feryat ve figan eder¹⁰². Gülün, bülbülün feryadına itibar etmediği gibi, gül olan sevgili de âşıkla ilgilenmez, onun ağlama ve inlemesinden etkilenmez¹⁰³:

*Hasretiyle sen gül-i nev-restenün her gice âh
Subh olunca eylerem bülbül gibi feryâdlık*

Muhibbî, D.433

*Eylerem bülbül gibi şâm u seher feryâd u zâr
Gülşen-i hüsnüne bülbüller gibi nâlânunam*

Nedîm, D.321

*Gül yüzünçün nâle vü feryâd idüp bülbül gibi
Merg-zâr içre seher-geh mürgi zâr itsem gerek*

Ahmed Paşa, D.191

7.2. Fâhte (Üveyik): Boz renkli, hoş sesli, endâmı güzel, serviye âşık olduğu bilinen yabanî bir güvercindir. Divan şiirinde seherde uyanık olması ve ötmesiyle anılmıştır.

Fâhte, erken uyanıp seherde öten kuşlardandır. Fâhtenin seherdeki gürültüsü ve bülbülün gülbangı, gül bahçesinin çocukları olan çiçek ve fidanların uykularını kaçıırır:

Reh-rev olan bâd gibi tîz olur

Fâhte mânend seher-hîz olur

Gelibolulu Mustafa Âlî, RS.126

Çemen etfâliniün uyhuların uçurdu yine

Subh-dem gulgule-i fâhte gül-bâng-ı hezâr

Bâkî, D.40

8. Bitkiler: Bu bölümde, divan şiirinde seher vaktiyle ilişkilendirilen ağaç ve çiçeklerden bahsedilmiştir.

102 Bâkî, D.339; Şeyhülislâm Yahyâ, D.7; Sâlim, D.397.

103 Âhî, D.183.

8.1. Ağaçlar: Divan şiirinde, ağaçlardan, seher vaktinde dua ettiği tasavvur edilen *çınar*, saldıği gölgeyle *bîd* (söğüt) ve fâhtenin aşkına konu olan *serv* ele alınmıştır.

8.1.1. Çınar: Otuz metreye kadar uzayabilen, gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaçtır. Divan şiirinde, yapraklarının ele benzemesi dolayısıyla seher vaktinde dua eden biri olarak tasavvur edilmiştir.

Çınar, ele benzeyen yapraklarıyla, adaletle hükmeden sultana ellerini açmış sabah ve akşam dua eden kişilere örnek gösterilmiştir:

Kef-ber-âverde nümû-dâr-ı çenâr

Olalar şâm u seher sübha-güzâr

Nev'î-zâde Atâî, SE.105

8.1.2. Bîd (Söğüt): Söğütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaçtır. Divan şiirinde, seherde saldıği gölgeyle zikredilmiştir.

Bahar, divan şiirinde en çok işlenen konulardan biridir. Bahara duyulan özlem, kış mevsiminin hemen bitmesi ve bütün güzellikleriyle baharın bir an öncesi gelmesi, rüzgârın hafif ve hoş bir şekilde esmesi, güllerin açılması, gül dalında bülbülün yuva yapması ve seherde binlerce kuşun ötüşmesi, güneşin her seher doğup parlak ışınlarını söğüt ağacına göndermesi, söğüdün de gölge salması şeklinde dile getirilir:

Şitâ geçse nesîm esse yine yaz olduğın görsem

Nihâl-i gülde bülbül âşiyân-sâz olduğın görsem

Yine her subh-dem sad-şevk ile sahn-ı gülistânda

Hezârân-mürg-i hoş-lehçe hem-âvâz olduğın görsem

Beher vakt-i seher toğdukça hurşîde ziyâ-güster

Çemen-zâr üzre bîdün sâye-endâz olduğın görsem

Mezâkî, D.472

8.1.3. Serv: İnce, uzun ve koyu yeşil yapraklı bir ağaçtır. Divan şiirinde fâhte (üveyik) ile servi daima birlikte anılmış ve fâhtenin serviye olan aşkı dile getirilmiştir.

Fâhte, güzel sesli ve hoş görünüşlü bir kuş olup avcı kuşlardan korunmak için genellikle kavak ve servi gibi sık yapraklı ağaçlara konarmış. Bu sebeple divan şairleri fâhte ile serviyi daima birlikte anmışlardır¹⁰⁴. Fâhte, her gece bir servinin koynuna girdiği için, seherde boşuna feryat ve figan etmemelidir:

Subh-dem ey fâhte bîhûde efgân eyleme

Çün girürsin her gice bir serv-i bâlâ koynuna

Bâkî, D.367

8.2. Çiçekler: Divan şiirinde, çiçeklerden *gül*, *lale*, *sümbül*, *nergis*, *menekşe*, *papatya* ve *yasemin* seherde açılmaları ve üzerlerine çiy düşmesi dolayısıyla çeşitli tasavvurlarla ele alınmışlardır.

8.2.1. Gül: Divan şiirinde şekli, rengi, açılması, üzerine çiy düşmesi, dikenle birlikte bulunması, bülbüle nazlanması, bülbülün âh ve feryadına sebep olması özellikleriyle, seher vakti ile en çok ilişkilendirilen çiçektir.

104 Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, s.146.

Gülün henüz açılmamış veya açılmak üzere hâli olan gonca, seherde, seher yeli eliyle açılır¹⁰⁵. Gül, seher yeli eliyle parçalanıp açılınca ferahlar, sanki seher yeli Cebrâil, gül de Hazret-i Muhammed'in kalbi olur:

Perde-dâr anlardum el-hak goncayı gördüm seher

Ol dahı leb-rîz-i çâk olmuş girîbânım gibi

Nedîm, D.357

Çâk olup bulmuş safâ bâd-ı seherden sanasın

Bâddır Cibrîl kalb-i Ahmed-i Muhtâr gül

Fuzûlî, D.44

Gülün seher vaktinde açılması, goncalar her seher sinelerini güneş gibi sunarak bülbüllere yaka yırtığı gösterdikleri; sevgilinin dudağının vasıflarını goncalardan işittiği için gülün seherde açıldığı; goncaların, sevgilinin la'l dudağının haberini sabâ yelinden sormak için, seherde ağız açıp yol gözledikleri şeklinde çeşitli tasavvurlar ve güzel sebeplerle ifade edilir:

Sînesin 'arz eyleyüp hurşîd-âsâ her seher

Goncalar bülbüllere çâk-i girîbân gösterür

Fehîm-i Kadîm, D.160

Lebin vasfın işitmiş goncalardan

Anunçün gül açılmış çın seherden

Necâtî, D.327

Sormağa bâd-ı sabâdan haber-i la'l-i lebün

Goncalar ağız açup yol gözedürler seherî

Enverî, ÜDŞ.193

Goncanın seher vaktinde bülbülün mestane narasını işitince açıldığı; gülün, seherde bülbülün sesini işitince, sarhoşlar gibi yakasını yırttığı; seherde taze gül goncasının erguvan renkli şarap içtiği ve başına kırmızı renkli taç giymekle hem başının ağırlaştığı, hem de çok sarhoş olduğu şeklinde eğlence hayatına dair unsurlar ve hâller kullanılmak suretiyle gülün açılması güzel sebeplerle dile getirilir:

Mestâne na'resin işidiüp bülbülün seher

Fi'l-hâl bir kıvâm ile çâk itdi gonca ceyb

Mesîhî, D.123

Sînesin çâk eyledi mest-i sabûhîler gibi

Subh-dem mürg-i çemenden gûş idiüp âvâze gül

Bâkî, D.286

Seherden yine nûş itmiş şarâb-ı erguvân gonca

Giyüp başına la'lîn efser olmuş ser-girân gonca

Mesîhî, D.254

105 Necâtî, D.226; Nev'î, D.491.

Gülün açılmasını müjdeleyen ve gülün güzelliğine tellallık eden bülbüldür¹⁰⁶. Gül vakti, bülbül vaktidir¹⁰⁷; gül vakti gelip güller açınca bülbül feryada ve âh etmeye başlar¹⁰⁸. Bülbülün feryadı seherde açan gül içindir. Gül, seherde kırmızı şarap dolu kadehini ele alınca, inleyen bülbülü şevke getirir:

İdüpdür yine bülbüller meger âh

Ki güller açılı düşdi seher-gâh

Mesîhî, D.249

Seherlerde açılır gül anunçün zâr ider bülbül

Uyanup derd ile ey dil Haka yalvar seherlerde

Niyâzî-i Mısrî, D.192

Seher-geh aldı ele câm-ı hoş-güvârını gül

Getürdi şevka yine 'andelîb-i zârını gül

Mezâkî, D.452

8.2.2. Lale: Yaprakları kırmızı, ortası ve yapraklarının alt kısmı siyah olan bir çiçektir. Divan şiirinde lalenin seher vaktiyle ilgisi, seherde açılması, şekli ve kırmızı rengine dayandırılmıştır.

Lale, seherde açan bir çiçektir. Sevgili, seher vaktinde kırmızı ipek elbisesiyle gül bahçesine doğru giderken seherde açan kırmızı bir laleye benzer:

Giymiş ol rûh-ı musavver kırmızı canfes kabâ

Lâle-veş gördüm seher açıldı gülşenden yana

Nedîm, D.239

Seher vakti gül bahçesinde Cem'in Kadehi'nin kıssası açılınca gül kulak tutar, lalenin ağzı açık kalır:

Gül tutdı kulak lâle açup ağzını kaldı

Gülşende seher kıssa-i Câm-ı Cem açıldı

Nev'î, D.506

8.2.3. Sümbül: Zambakgillerden, erken çiçek açan, başta mor olmak üzere birçok rengi olan, güzel kokulu, salkım salkım çiçeği olan soğanlı ve otsu bir bitkidir. Divan şiirinde, siyaha yakın koyu rengi, güzel kokusu, kıvrım kıvrım şekli ile saç ve ayva tüyü arasında benzerlik kurulmuş, seherde açılması ve üzerine çiy düşmesi özellikleriyle de çeşitli tasavvurlara konu edilmiştir.

Sümbül ve gül, seher vaktinde açan çiçeklerdendir. Seherde açılan gülün yaprakları sümbüle değince, sümbül gece vakti gül bahçesinde yatmış ve seherde saçına güller takınmış olarak tasavvur edilir:

Sahn-ı gülşende yatupdur gice var ise meger

Ki takınmış seherî başına güller sünbül

Bâkî, D.63

106 Necâtî, D.88; Erzurumlu Hâzık, D.192.

107 Hayâlî, D.138.

108 Erzurumlu Hâzık, D.197.

Seher yeli, seherde, sevgilinin sümbül saçının kokusunu menzil menzil, köy köy arar; sümbül saçı seyrân edip gelir, reyhan olan ayva tüyü kokusuna hayran olup gider:

Ey saçı sümbül seniün her subh-dem bâd-ı sabâ

Zülfünüün bûyun arar menzil-be-menzil kû-be-kû

Hayâlî, D.248

Sümbül saçın seher yeli seyrân idüp gelür

Reyhân hatı kokusına hayrân olup gider

Ahmed Paşa, D.157

Bahar mevsiminde seherde sümbüle çiy düşer. Seherde sümbülün üzerinde görülen su damlacıkları çiy taneleri değil, sümbülün her seher saçını çözüp sevgilinin kement saçıyla ölmüş âşğın mezarı üzerinde döktüğü gözyaşları olarak düşünülür:

Kemend-i kâkülünle öldüğümçün jâle zannitme

Çözüp saçını ağlar kabrüm üzre her seher sümbül

Enverî, ÜDŞ.126

8.2.4. Nergis: Nergisgillerden, bazı türlerinde beyaz, bazılarında da sarı renkte olan çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye durumunda bulunan soğanlı bir süs bitkisidir. Divan şiirinde nergis ile göz arasında benzerlik kurulmuş, seherde açılması ve üzerine çiy düşmesi dolayısıyla nergisten bahsedilmiştir.

Nergis, mest, baygın ve şehlâ bakan göz sembolüdür. Nergis, seher vaktinde sert bakışıyla bülbülü inletir:

Çemende bülbülü zâr itmege seher nergis

Kaya bakışlar ile eyledi nazar nergis

Mesîhî, D.185

Baharda seher vaktinde nergise çiy düşer. Nergisin üzerindeki çiy taneleri, uyandırmak için her seher mahmur nergisin gözüne su serptiği; memduhun (Sadrazam Mustafa Paşa) devrinde seherde nergisin gözünden başka gözyaşı dökken olmadığı güzel sebepleriyle açıklanır:

Her seher çeşmine şebnem su seper gülşende

H'âbdan nergis-i mahmûrı uyarmağ ister

Behiştî, D.276

Cihânda kalmadı âsâr-ı girye devrinde

Meger ki dîde-i nergis seher ola pür-nem

Neşâtî, D.70

8.2.5. Menekşe (Benefşe): Menekşegillerden, kısa boylu, güzel kokulu, genellikle mor çiçekli otsu bir bitkidir. Divan şiirinde, seher vaktinde açılması ve güzel kokmasıyla konu edilmiştir.

Menekşe, seher vaktinde baharın kimya tesirli gecesinin feyzinden ve seherin güzel kokusundan açılır¹⁰⁹. Seher vaktinde açılarak gül bahçesindeki diğer çiçekler ve fidanlarla

¹⁰⁹ Fuzûlî, LM.224.

oynar, şakalaşır. Menekşe, memduhun (Şehzâde Cem Sultan) yaradılışının kokusunu seher yeli vasıtasıyla aldığı için, ağaçları misk kokulu eder:

Hengâm-ı seherde açılup bâğa benefşe

Etfâl-i çemenle girişür lâğa benefşe

Hayâlî, D.276

Hulkun kokusın aldığıçün bâd-ı seherden

Hoş bûy ile müşgîn ide eşcârı benefşe

Ahmed Paşa, D.82

8.2.6. Papatya (Ukhuvân): Baharda çiçek açan, taç yaprakları beyaz, ortası sarı kömeçli otsu bir bitkidir. Divan şiirinde, seherde açılması konu edilmiş, renk ve şekil itibariyle altına ve seher yıldızına benzetilmiştir.

Papatya, sarı rengi, yuvarlak ve parlak şekliyle seher yıldızına ve altına benzer. Papatyalar, seher vaktinde seher yıldızı gibi doğar ve gül bahçesine güzellik katarlar. Seher kuşu olan bülbül, gül bahçesine gelince papatyalardan çil çil akçeler saçılır:

Tulû' idüp çemenden ukhuvân necm-i seher-âsâ

'Aceb revnak-füzûn olmuş bu hâletle çemenzâre

Sâlim, D.199

Gülşene mürg-i seher vardıkça

Ukhuvândan saçılır çil akçe

Sâlim, D.288

8.2.7. Yasemin: Zeytingillerden, beyaz, kırmızı veya sarı renkli güzel kokulu çiçekleri olan, süs bitkisi olarak yetiştirilen tırmanıcı bir ağaççıktır. Divan şiirinde, seher vaktinde açılması dolayısıyla ele alınmıştır.

Yasemin, baharda seher vaktinde seher yeli eliyle açılır. Seher yeli, yaseminin gümüş sinesini açar; saçı yasemin kokulu sevgiliden âşşğın can kulağına haber getirir:

Semenün sîne-i sîmînin açup bâd-ı seher

Çözdi gülşende gülün dügmelerin nâhun-ı hâr

Bâkî, D.40

Dil ilen kıldı mu'attar yine bâd-ı seherî

Virdi cân gûşına ol zülf-i semenden haberi

Karamanlı Aynî, D.163

9. Seher Redifli Şiirler: Divan şiirinde, feyzi ve bereketi dolayısıyla seher vaktine çok önem verilmiştir. Sehere verilen önem dolayısıyla, bazı divan şairleri *seher* redifli veya *seherin* de yer aldığı grup hâlinde rediflerle şiirler yazmışlar, bazı şairler ise *seher* redifli şiir yazmamış olsalar da, seher vaktine eserlerinde geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

Yunus Emre (öl.1321), Necâtî (öl.1509), Hayâlî (öl.1557), Nâ'ilî (öl.1666) ve Niyâzî-i Mısırî (öl.1698) *seher* redifli veya içinde *seherin* yer aldığı grup hâlinde rediflerle kasîde, gazel ve ilâhî yazmışlardır. Yunus Emre, *tanla seher vaktinde dur* redifli 1 ilâhî (9 beyit); Necâtî,

seher redifli 1 kasîde (51 beyit); Hayâlî, *seher* redifli 1 kasîde (8 beyit); Nâ'ilî, *dem-i seher* redifli 1 gazel (5 beyit); Niyâzî-i Mısrî, *Haka yalvar seherlerde* redifli 1 gazel (7 beyit) yazmıştır. Bu şiirlerin ilk ve son beyitleri şöyledir:

Yunus Emre:

İşit sözümi ey gâfil tanla seher vaktinde dur
Öyle buyurmuş ol kamil tanla seher vaktinde dur

.....

Miskin Yûnus aç gözünü uyar gafletden özüni
Tâ bilesin kendözünü tanla seher vaktinde dur

Yunus Emre, D.II.102-103

Necâtî:

Bîdâr olun ki derde irişür devâ seher
‘Âdetdür açılur der-i dârü’ş-şifâ seher

.....

Târîk ide şâm-ı ecel rûz-ı hasmını
Bula çerâğı devletiniün intifâ seher

Necâtî¹¹⁰

Hayâlî:

Gün gibi doğdı karşıdan ol meh-likâ seher
Rûşen gözükdî gel bana ey âşinâ seher

.....

Sen şâdlıkda düşmenün olsun esîr-i gam
Budur Hayâlîniün sözi her şâm tâ seher

Hayâlî¹¹¹

Nâ'ilî:

Çıkmış firâz-ı gül-büne bülbül dem-i seher
Eyler nidâ-yı saltanat-ı gül dem-i seher

.....

Doğmaz mı âftâb-ı kadeh bezme Nâ'ilî
Kâbil midür humâra tahammül dem-i seher

Nâ'ilî, D.179

Niyâzî-i Mısrî:

Uyan gafletden ey nâ'im Haka yalvar seherlerde
Döküp acı yaşı dâ'im Haka yalvar seherlerde

110 Necâtî, D.66-69 “Kasîde Der Vâsf-ı Sultân Bâyezîd Aleyhi'r-rahme”.

111 Hayâlî, D.31-32 “Kasîde-i Seher”.

.....
*Seherde uykudan uyan Niyâzî durma derden yan
Ola kim irişe dermân Haka yalvar seherlerde*

Niyâzî-i Mısrî, D.192

Bazı divan şairleri ise, *seher* redifli şiir yazmasalar da, seher vaktinde olup bitenleri eserlerinde geniş bir şekilde işlemişler, *seher* kelimesiyle yapılmış Türkçe ve Farsça şekillere çok yer vermişlerdir. Divanında seher vaktinden çok bahseden şairlerden biri de 17. yüzyıl şairlerinden *Mezâkî*'dir. *Mezâkî* (öl.1677), Divanında hem zaman unsuru, hem de tabiat hâli olarak sehere, *vakt-i seher*, *bir vakt-i seher*, *her vakt-i seher*, *beher vakt-i seher*, *vakt-i seher-i husrev-i mihr-i gerdûn*, *seher-gâh/seher-geh*, *feyz-i seher-gâh*, *seher*, *bir seher*, *her seher*, *her seher-geh*, *beher seher*, *mürg-i seher*, *mürg-i seher-gâh*, *nesîm-i seherî*, *bâd-ı seher*, *bâd-ı seherî*, *sultân-ı seher-hîz-i mihir-kevkeb*, *mihr-i seher-i şâm-ı garîbân-ı zamâne*, *cilve-i hurşîd-i seher*, *tâlib-i mihr-i seher-i vasl*, *âh-ı seher-gâh*, *âh-ı seher*, *âh-ı seher-i 'acz*, *gül-berg-i sabâ-perver-i âh-ı seher*, *safâ-yı seher*, *şevk-ı seher*, *neşve-i bezm-i seher*, *telakkî-i feyz-i seher*, *râyet-efrâz-ı nüvîd-i seher*, *rezm-i seher*, *nağme-perdâz-ı seher*, *dem-i göç-i seher*, *pervâne-i şem'-i seher*, *enîn-i seher*, *şâm u seher*, *şeb-tâ-seher*, *şeb-tâ-be-seher* gibi kelime ve şekillerle toplam olarak 69 defa yer vermiştir¹¹²:

*Teşrîfün ile el-ân hem çün riyâz-ı rıdvân
Rûy-ı ümîde handân bâd-ı seher mübârek*

Mezâkî, D.173

*İrişdi peyk-i nesîm ile bir seher nâme
Ne nâme rik'a-i sihr-i helâle ser-nâme*

Mezâkî, D.515

*Reh-i gülzârı 'ıyân idi nesîm-i seherî
Ber-taraf-sâz-ı gam-ı kayd-ı sürâğ oldu yine*

Mezâkî, D.530

SONUÇ

Divan şiirinde seherin, hem bir zaman unsuru, hem de tabiat hâli olarak çok geniş bir şekilde ele alındığı belirlenmiştir.

Divan şiirinde, bir zaman unsuru olarak tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit olan seherde, göklerin kapısının açıldığı, rahmet yelinin estiği, rızıkların dağıtıldığı, âleme feyzin döküldüğü, ilâhî nimetler sofrasının serildiği, dertlere dermanın eriştiği, en zor meselelerin çözüldüğü, âleme nurun indiği, samimî olarak gözyaşının döküldüğü, ibadet, zikir, dua, münacat, tövbe ve istiğfarın edildiği, şükürün eda edildiği, tabiatın canlandığı, çiçeklerin açıldığı, çiyin düştüğü, havanın soğuduğu, seher yelinin estiği, kuşların uyanıp öttüğü, seyrana çıkıldığı, âşıkların mestâne naralar attığı, erken uyanıldığı, günün aydınlanmaya yüz tuttuğu, gecenin gündüze dönmeye başladığı, güneşin doğmaya yaklaştığı, kişinin ruhen ve bedenen dinlendiği gibi birçok hadisenin olup bittiği görülmüştür.

¹¹² *Mezâkî*, D.173, 177, 181, 196, 197, 201, 209, 217, 220, 228, 235, 246, 273, 274, 291, 295, 304, 305, 309, 309, 309, 310, 310, 310, 310, 310, 334, 336, 340, 342, 348, 358, 365, 371, 372, 382, 384, 393, 397, 403, 404, 409, 420, 437, 439, 444, 452, 452, 452, 472, 474, 474, 476, 477, 486, 498, 502, 507, 515, 523, 530, 532, 532, 537, 541, 545, 556, 558,

Divan şiirinde, feyizli ve bereketli bir zaman dilimi olan seher vaktine çok önem verildiği, uykunun en tatlı olduğu bu vakitte samimiyetle yapılacak dua ve münacatın kabul edileceğine inanıldığı için, gaflet uykusunda kalınmaması, ibadet ederek, zikir, dua ve münacatta bulunarak seherin feyzi ve bereketinden faydalanılmasının iki âlem mutluluğu açısından gerektiği öğütlenmiştir.

Seher, hem karanlığın sonunu, hem de aydınlığın başlangıcını kapsayan bir zaman dilimi olmasına rağmen, divan şiirinde daha çok ışık ve aydınlık hâliyle zikredilmiştir.

Seher vaktinin divan şiirindeki çeşitli tasavvur, benzetme, hayalî ve güzel sebeplere konu edildiği, kişilerin ve kişiliklerin seherdeki tutum ve davranışlarının tasvir edildiği belirlenmiştir. Seher vaktine ait bu yansımaların *din, tasavvuf ve ahlâk, cemiyet, kişiler ve kişilikler, tabiat, zaman, dört unsur, hayvanlar ve bitkiler* başlıkları altında toplanabileceği sonucuna varılmıştır.

Divan şiirinde seher ve sabah kelimelerinin birbirinin yerini tutacak şekilde, bazen *seher*, “*sabah*”, bazen de *sabah* “*seher*” anlamında kullanıldığına rastlanmıştır. Seher, *sabah* anlamında kullanıldığında daha çok *akşam* ile birlikte olmak üzere *şâm u seher* şeklinde zikredilmiş ve zamanın sürekliliği belirtilmiştir. *Subh, subuh, her subh, subh-dem, subh-gâh, vakt-i sabâh* gibi ifadeler *seher vaktini* hatırlatacak şekilde kullanılmış; *sabâha degin, subha dek, tâ subha dek, subha degin, tâ subha degin, subh olunca, tâ subh olunca* gibi kelime gruplarında kullanılan sabah kelimesiyle de *seher* kastedilmiştir.

Seher vaktine verilen önemden dolayı bazı şairler *seher* redifli veya *seherin* de geçtiği grup hâlinde rediflerle kasîde, gazel ve ilâhî yazmışlar, bazı şairler ise *seher* redifli şiir yazmasalar da eserlerinde seheri çok yoğun bir şekilde işlemişlerdir. 17. yüzyıl şairlerinden olan Mezâkî, Divanında hem zaman unsuru, hem de tabiat hâli olarak sehere, çeşitli kelime ve şekillerle 69 defa yer verdiği tespit edilmiştir.

Kısaltmalar:

ADŞS: Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü.

AŞYÂ: Antakyalı Şair Yahyazâde Âsaf.

AYED: Antakyalı Yahyâ Efendi Divançesi.

CK: Cinânî, Cilâü'l-Kulûb.

D: Divan / Divanı.

DET: Divan Edebiyatında Tevhidler.

ER: Eşrefoğlu Rûmî.

FN: Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme.

FSM: Fatih Sultan Mehmed.

GŞ: Ahdî, Gülşen-i Şu‘arâ.

HA: Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk.

Haz.: Hazırlayan(lar).

HK: Haşmet Külliyyâtı.

HN: Hayriyye-i Nâbî.

KERB: Rûhî-i Bağdâdî, Külliyyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî.

KTŞL: Klâsik Türk Şiirinde Lâle.

LM: Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn.

RS: Gelibolulu Mustafa Âlî, Riyâzü's-Sâlikîn.

SE: Nev'î-zâde Atâî, Sohbetü'l-Ebkâr.

TEN: Türk Edebiyatında Na'ıtlar (Antoloji).

ÜDŞ: Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı.

YZ: Hamdullâh Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ.

KAYNAKÇA

ONAY, Ahmet Talat (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (Hzl. Cemâl Kurnaz, Ankara: Birleşik Yayınevi.

Âdile Sultan (1996). *Divan*, (Hzl. Hikmet Özdemir), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Âhî (1994). *Divan*, (Hzl. Necati Sungur), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ahmet Paşa (1992). *Divan*, (Hzl. Ali Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yayınları.

TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı.

PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 13. Baskı.

GÜFTA, Hüseyin (1999). *Antakyalı Şair Yahyazâde Âsaf*, Antakya: M. Tekin Yayınları.

Antakyalı Yahyâ Efendi (1996). *Divançe (Medhiyye-i Pâdişâhî)*, (Hzl. Vahid Çabuk), Antakya: HAFAD Yayınları.

Âsaf (2003). *Divan, Hânedânda Bir Âsî, Damad Mahmûd Celâleddîn Paşa*, (Hzl. Ömür Ceylan), Ankara: Akçağ Yayınları.

Bâkî (1994). *Divan*, (Hzl. Sabahattin Küçük), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Behiştî (2000). *Divan*, (Hzl. Yaşar Aydemir), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Cinânî (1990). *Cilâü'l-Kulûb*, (Hzl. Mustafa Özkan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Dervîş Muhammed Yemînî (2002). *Fazâlet-nâme*, I, (Hzl. Yusuf Tepeli), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat (1936). *Divan Edebiyatında Tevhidler*, Fasikül I, İstanbul: Burhaneddîn Matbaası.

GÜFTA, Hüseyin (2001). *Erzurumlu Şair Hâzık, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

GÜNEŞ, Mustafa (1998). *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

PALA, İskender (1999). *Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul: Şule Yayınları.

ÜZGÖR, Tahir (1991). *Fehm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Fuzûlî (1990). *Divan*, (Hzl. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgân Cunbur), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fuzûlî (1996). *Leylâ ve Mecnûn*, (Hzl. Muhammet Nur Doğan), İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1998). *Riyâzû's-Sâlikîn*, (Hzl. Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak), Sivas.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999). *Hamdullâh Hamdî ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hamdullâh Hamdî (1991). *Yûsuf u Züleyhâ*, (Hzl. Naci Onur), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet – AKSOYAK, İ. Hakkı (1994). *Haşmet Külliyyâtı*, Sivas.
- KURNAZ, Cemâl (1996). *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hayâlî (1992). *Divan*, (Hzl. Ali Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nâbî (2008). *Hayriyye-i Nâbî*, (Hzl. Mahmut Kaplan), 2. baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Şemseddîn Sâmî (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- MERMER, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (1998). *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZEK Ali - KARAMAN Hayrettin - TURGUT Ali - ÇAĞRICI Mustafa - DÖNMEZ İbrahim Kâfi - GÜMÜŞ Sadrettin (1993). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Muallim Nâcî (1987) *Lugat-ı Nâcî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mahmûd Paşa, Adnî (Tarihsiz). *Divan*, (Hzl. Bilâl Yücel), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mesîhî (1995). *Divan*, (Hzl. Mine Mengi), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- MERMER, Ahmet (1991). *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Muhîbbî (1987). *Divan*, (Hzl. Coşkun Ak), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nâ'îlî (1990). *Divan*, (Hzl. Halûk İpekten), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nâbî (1997). *Divan, I*, (Hzl. Ali Fuat Bilkan), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Necâtî Beg (1992). *Divan*, (Hzl. Ali Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1971). *Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Nedîm (1997). *Divan*, (Hzl. Muhsin Macit), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nef'î (1993). *Divan*, (Hzl. Metin Akkuş), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Neşâtî (1996). *Divan*, (Hzl. Mahmut Kaplan), İzmir: Akademi Kitabevi.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (1990). *Nev'î Divanının Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nev'î (1977). *Divan*, (Hzl. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Nev'î-zâde Atâî (1998). *Sohbetü'l-Ebkâr*, (Hzl. Muhammed Yelten), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- ERDEM, Sadık (2005). *Neylî ve Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Niyâzî-i Mısırî (1998). *Divan*, (Hzl. Kenan Erdoğan), Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 5. baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Rûhî-i Bağdâdî (1287). *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul.
- GÜFTA, Hüseyin (1995). *Sâlim (Mirzâ-zâde) Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî (1985). *Divan*, II, (Hzl. Ziver Tezeren), İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sezâyî-i Gülşenî (1985). *Divan*, (Hzl. Şahver Çelikoğlu), İstanbul: Yazı Yayıncılık.
- Şeyh Gâlib (2002). *Hüsn ü Aşk*, (Hzl. Muhammet Nur Doğan), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şeyhî (1990). *Divan*, (Hzl. Mustafa İsen-Cemâl Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şeyhülislâm Yahyâ (1995). *Divan*, (Hzl. Rekin Ertem), Ankara: Akçağ Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (1993). *Türk Edebiyatında Na'tlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkçe Sözlük (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, I-II, 7. Baskı.
- KURNAZ, Cemâl – TATCI, Mustafa (2001). *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ümmî Sinan (2000). *Divan*, (Hzl. A. Azmi Bilgin), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yunus Emre (1990). *Divan*, II, (Hzl. Mustafa Tatçı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zâfî (1970). *Divan*, II, (Hzl. Ali Nihat Tarlan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.